

LITERATÚRA AKO UMENIE

literárny systém, periodizácia literatúry

Umenie je estetická forma osvojovania si skutočnosti. Každá umelecká tvorba si vyžaduje talent, tvorivosť, fantáziu a citové prežívanie. Výsledkom takejto činnosti je **umelecké dielo**.

Umenie plní niekoľko **funkcií**:

1. **umeleckú** (estetickú) – pri vnímaní umelec.dieľa (hudby, filmu, tanca) prežívame pocit krásna;
2. **výchovnú** – umenie formuje náš charakter, cit, názory...
3. **zábavnú** – pri umeleckom diele oddychujeme, relaxujeme, zabávame sa;

Poznáme niekoľko druhov umenia, pričom každé pracuje s iným materiálom, napr. výtvarné umenie s farbami, kameňom, drevom; hudobné umenie s tónom, zvukom; **literárne umenie** (literatúra) pracuje so slovom, preto ho voláme aj **slovesné umenie**.

Názov literatúra pochádza z latinčiny zo slova *littera* (písmeno). Dnes slovom literatúra označujeme *všetky slovesné diela*, ktoré delíme na:

- a) umelecké texty – krásna literatúra, beletria
- b) neumelecké texty – tzv. vecná literatúra (odborná, publicistická a administratívna)

Literárne diela tvoria určitý systém, ktorého podstatu tvorí umelecká literatúra. Aj ju však delíme na ďalšie podsystemy, ako je napr. literatúra populárna, dobrodružná, literatúra faktu, sciene fiktion (sci-fi), literatúra pre deti a mládež atď.

Podľa určitých kritérií delíme literatúru na :

- a) ľudovú slovesnosť (folklór)
- b) umelú literatúru

Umeleckú literatúru delíme na 3 základné **druhy**: **1. lyrika** – nemá dej; city, myšlienky, nálady

2. epika - má dej, príbeh

3. dráma – stavaná na dialógoch, predvádzaná na javisku ;

V porovnaní s týmto triedením sa uplatňuje aj ďalšie členenie literárnych diel podľa jazykovej formy na **poéziu** (viazaná reč), **prózu** (neviazaná reč) a **drámu** (dialogická reč).

Literatúrou sa zaoberá literárna veda, ktorá sa člení na literárnu **teóriu**, literárnu **kritiku** a literárnu **históriu**. Literárna história rozdeľuje slovenskú literatúru na tieto obdobia (periódy):

I. Staršia slovenská literatúra (800-1780)

1. Stredoveká literatúra (800-1500)
2. Humanistická a renesančná literatúra (1500-1650)
3. Baroková literatúra (1650-1780)

II. Novodobá slovenská literatúra (1780-1905)

1. Klasicizmus (1780-1830)
2. Preromantizmus a romantizmus (1830-1850)
3. Od romantizmu k realizmu; matičné obd. (1850-1875)
4. Realizmus (1875-1905)

III. Literatúra 20. storočia (od roku 1905)

1. Slovenská literárna moderna (1905-1918)
2. Medzivojnová literatúra (1918-1945)
3. Literatúra po 2.svetovej vojne (1945-1989)
4. Súčasná slovenská literatúra (po roku 1989)

Literárny vývin na Slovensku má oproti európskemu určitý posun, čo súvisí s ekonomickou situáciou. V obdobiach ekonomického rozkvetu prevláda v umení, teda aj v literatúre, **rozum (racionalizmus)** a v obdobiach úpadku a zlej spoločenskej situácie **cit (senzualizmus)**.

EUDOVÁ SLOVESNOSŤ

Všetko, čo súvisí s tradičnou ľudovou kultúrou, nazývame **folklór**. K folklóru patrí slovesná tvorba (rozprávky, balady, hádanky, príslovia...), tanečná tvorba, hudobná tvorba (ľudové piesne) a výtvarná tvorba (ľudové rezbárstvo, architektúra, kroje, výšivky, keramika atď). Štúdiom ľudovej kultúry sa zaoberá **etnografia**.

(Pozn. *ÚLUV* – *Ústredie ľudovej umeleckej výroby*)

Znaky ľudovej slovesnosti:

Ľudová slovesnosť vznikala dávno pred vznikom písanej literatúry a šírila sa z pokolenia na pokolenie **ústnym podaním**. Ďalším znakom ľudovej slovesnosti je **kolektívny charakter**. Každé slovesné ľudové dielo je síce individuálnym výtvorom nejakého **anonymného autora**, ale jeho tvorca sa musel podriaďovať určitým kolektívnym pravidlám a požiadavkám, aby ho ľudový kolektív prijal za svoje.

Ústna ľudová slovesnosť a literatúra sa ovplyvňovali a ovplyvňujú i v súčasnosti.

Ľudová slovesnosť sa delí na tri základné druhy: lyrika, epika, dráma (poézia, próza, dráma)

EUDOVÁ POÉZIA

Ľudová poézia je najrozšírenejším druhom ľudovej slovesnosti. Predstavovali ju **ľudové piesne**, v ktorých sa text spájal s melódiou. Najrozšírenejšie boli: svadobné (Vydala mamička), krstové a pohrebné piesne, zbojnícke piesne (o Jánošíkovi), regrútske a vojenské piesne a verbovačky (Na tú svätú Katarínu), ľúbostné piesne (Láska, bože, láska), uspávanky, trávnicie, pastierske a valašské piesne (Ja som bača veľmi starý), žartovné piesne...

EUDOVÁ PRÓZA

K najstarším prozaickým žánrom patria tzv. *krátke formy ľudovej slovesnosti*: **príslovia** (vyjadrujú zovšeobecnenú ľudovú skúsenosť, majú poučný charakter, napr. Kde nechodí slnko, tam chodí lekár), **porekadlá** (nemajú poučný zámer, sú to ustálené zvraty, napr. ísť s bubnom na zajace), **pranostiky** (predpovede počasia, napr. Katarína na ľade, Vianoce na blate) a **hádky**.

K *rozsiahlejším formám* patria **rozprávky** a **povesti** (o hradoch, pokladoch, o Tatrách...) V rozprávkach dobro víťazí nad zlom, vystupujú tu nadprirodzené bytosti (drak, vodník, ježibaba, čert, víly, škriatkovia...) a čarovné predmety (lietajúca metla, sedemmil'ové čižmy, stolček-prestri sa, čarovný prútik, prsteň...), magické čísla 3, 6, 9, 12, 7 .

EUDOVÁ DRÁMA

Zvláštnosťou pri realizácii dramatických žánrov je, že účinkujúci pri ich predvádzaní používajú typické kostýmy a masky. Je to v podstate ľudové divadlo.

Z ľudovej dramatiky sa zachovalo menej pamiatok. Najstaršiu formu predstavujú **obradové hry** spojené s predkresťanskými zvykmi, ktoré súviseli s kalendárnymi obradmi (vynášanie Moreny), **koledové hry**, ktoré sú spojené hlavne s Vianocami a fašiangami, a **hry detí a mládeže** (kolo- kolo mlynské, zlatá brána...)

Záujem o ľudovú slovesnosť začali prejavovať osvietenci. Významnými zberateľmi boli Ján Kollár (Národné spievanky), Pavel Dobšinský (Prostonárodné povesti slovenské) a v období romantizmu sa ľudová slovesnosť dokonca stala pre štúrovcov vzorom vlastnej tvorby.

STAROVEKÁ LITERATÚRA (3. tisícročie p. n. l. – 5. storočie n. l.)

Starovekú literatúru tvorí:

1. *orientálna* literatúra a
2. *antická* staroveká literatúra grécka a rímska

1. ORIENTÁLNA LITERATÚRA (3. tisícročie p. n. l. – 5. st. n. l.)

Za najstaršie literatúry pokladáme sumerskú, akkadskú, staroegyptskú, indickú a hebrejskú literatúru.

Sumeri sídlili v Mezopotámii a pravdepodobne vynali klinové písmo. Najstaršou **sumerskou** literárnou pamiatkou je *Epos o Gilgamešovi*. Kráľ Gilgameš, z väčšej časti boh a z menšej človek, tvrdou rukou vládol v meste Uruk. Svojimi činmi si zabezpečil nesmrteľnosť. Epos má asi 5000 rokov, bol napísaný na 12 tabuľkách klinovým písmom.

Najvýznamnejšou **hebrejskou** (židovskou) pamiatkou je *Biblia* (1. tisícročie p. n. l.). Delí sa na dve časti: Starý zákon a Nový zákon.

Starý zákon je dodnes svätou knihou židovského náboženstva. Zaoberá sa hlavne dejinami izraelského národa. Kresťania ho prevzali ako prvú časť svojej Biblie, ale ich výklad textu nie je totožný so židovským.

Nový zákon je kresťanskou zbierkou rôznych kníh, z ktorých sú dôležité hlavne evanjeliá. Napísali ich apoštoli Matúš a Ján a ich žiaci Marek a Lukáš. Z evanjelií sa dozvedáme o živote a učení Ježiša. Nový zákon bol napísaný v gréčtine a jeho najstarší starosloviensky preklad pochádza od sv. Cyrila a Metoda.

Biblia je najcítanejšie a najprekladanejšie dielo svetovej literatúry.

Z **indickej** literatúry sú známe hlavne hrdinské eposy *Mahábhárata* a *Rámájana* (4. st. n. l.)

2. ANTICKÁ LITERATÚRA (9. st. p. n. l. – 5. st. n. l.)

A. GRÉCKA LITERATÚRA (9. st. p. n. l. – 5. st. n. l.)

Najstaršou európskou literatúrou je grécka literatúra. Samotné Grécko je kolískou európskej kultúry. Literatúra je žánrovo je veľmi pestrá a predstavujú ju:

EPOSY

sú rozsiahle epické básne, v ktorých autor oslavuje hrdinstvo jednotlivca alebo národa; vyznačujú sa epickou šírkou, ktorú autor dosahuje častými odbočeniami od deja; najznámejším autorom eposov bol slepý básnik **HOMÉR** a jeho eposy Ilias a Odysea.

V epose **Ilias** (Ílos bol zakladateľom Tróje) opísal vojnu medzi Trójou a Spartou. Vyvolal ju syn trójskeho kráľa Priama Paris, ktorý uniesol Helenu, krásnu manželku spartského kráľa Menelaa. Po desiatich rokoch dobyli Gréci Tróju ľst'ou. Dreveného koňa, do ktorého sa ukryli najlepší spartskí bojovníci, postavili na návrh Odysea. Kôň bol taký veľký, že neprešiel cez žiadnu bránu a Trójania museli zbúrať časť hradieb, aby ho dopravili do mesta. Z Trójanov sa zachránil jediný muž, Aeneas, Paridov

Homér

priateľ. Osud mu určil, aby priniesol oheň z trójskeho krbu na „taliansku“ pôdu a založil tam mesto, z ktorého neskôr vyrástol Rím. Podľa legiend boli zakladateľmi Ríma jeho potomkovia Romulus (Roma – Rím) a Remus, ktorých vychovala vlčica.

Tróju, ktorá sa nachádza na dnešnom území Turecka, objavil nemecký archeológ *Heinrich Schliemann*.

V epose **Odysea** opisuje autor dobrodružstvá hrdinu Odysea, ktorý po skončení trójskej vojny 10 rokov blúdi, zažije rôzne dobrodružstvá a vracia sa na rodnú Itaku k vernej žene Penelope.

BÁJKY

sú krátke epické útvary, v ktorých vystupujú zvieratá s ľudskými vlastnosťami; majú mravoučný charakter; najznámejším bájkarom bol **EZOP**, pôvodne otrok (Havran a líška).

LYRIKA

- boli to pôvodne piesne, ktoré sa spievali za doprovodu lýry; najznámejší boli básnici: **Anakreon**, **Alkaios** a poetka **Sapfo**, ktorá žila v spoločnosti žien na ostrove Lesbos;

TRAGÉDIE

- v gréckej dráme sa spájalo slovo, hudba a tanec; predstavenia sa konali v amfiteátroch (prírodné divadlá) s výbornou akustikou; autori:

SOFOKLES – preslávil sa drámou **Antigona** - kráľ Kreon potrestá hrdinku, pretože napriek jeho zákazu pochovala svojho brata; Antigona postavila tak nad ľudské, pomimutélné zákony, zákony božské. Dej: Oidipovi synovia bojujú o Téby, v ktorých vládne kráľ Kreon. Obaja zomierajú. Kreon dovoľí pochovať so všetkými poctami iba jedného a pod hrozbou trestu smrti zakáže urobiť to isté s telom druhého. Antigona, sestra oboch mŕtvych bratov, nedbá na zákaz, ktorý odporuje božím zákonom. Posype pohodené telo brata prst'ou a vykoná príslušné obrady. Keď ju pri tom pristihne Kreon, zaživa ju zavrie do skalnej hrobky. Márne ho prosí vlastný syn, Antigonin snúbenec, o milosť. Až výstraha veštca ho presvedčí, aby odvolal zákaz pohrebu a aby Antigonu oslobodil. Je však už neskoro a poslovia prinášajú krutú správu: Antigona sa zaškrtila vlastným šalom. Kreonov syn i jeho manželka tiež spáchajú samovraždy.

Kráľ Oidipus - kráľ hľadá vinníka moru, ktorý ohrozuje jeho krajinu; nakoniec zistí, že vinníkom je sám, pretože nevedomky zabil svojho otca, oženil sa s vlastnou matkou a mal s ňou niekoľko detí; keď poznal hroznú pravdu, sám sa potrestal - oslepil sa

Aischylos - *Pripútaný Prometheus*

Euripides - *Trójanky, Ifigénia v Tauride, Medea*

KOMÉDIE - písal **Aristofanes**

B. RÍMSKA LITERATÚRA

(3. st. p. n. l. – 5. st. n. l.)

- je mladšou sestrou gréckej literatúry a vo svojich začiatkoch ju napodobňovala;

Vergilius - autor pastierskych idýl *Bucolica* (Hollý – Selanky) a spevov o roľníkoch *Georgica*

Horátius - *Ódy a Satiry*

Ovídius - *Metamorfózy* (Premeny) – zbierka 250 gréckych a rímskych bájí, v ktorých ide o nejakú premenu, napr. O Daidalovi a Ikarovi;

Vergílius

Ovídius

MYTOLÓGIA (bájoslovie)

Starí Gréci uctievali mnoho bohov a vytvorili o nich množstvo bájí. Grécki bohovia sídlili na Olympe a mali ľudskú podobu i vlastnosti. Rimania prebrali od Grékov mytológiu, ale svojim bohom dali iné mená: najvyšší boh – Zeus (Jupiter), jeho manželka Héra (Juno), boh lásky Eros (Amor), bohyňa múdrosti Aténa (Minerva), vládca morí Poseidon (Neptun) atď.

V súčasnom jazyku používame mnoho antických i biblických frazeologizmov, napr. Amorov šíp, Achillova päta, sifyfovská práca, Adamovo rebro ...

Poznámka:

Slovo Zeus skloňujeme takto: od Dia, obetujem Diovi, vzývam Dia, s Diom...

EURÓPSKE STREDOVEKÉ LITERATÚRY (5. - 15. storočie)

Stredoveká literatúra odrážala feudálny spôsob života a náboženský svetonázor. Moc mala v rukách cirkiev a literárnym vzorom sa stala Biblia. Rozšírenou umeleckou metódou bola imitácia – napodobňovanie. Literárny štýl bol rečnícky – kvetnatý, ozdobný, ktorý mal pôsobiť predovšetkým na city. Úradným jazykom vo všetkých európskych krajinách bola latinčina, ktorá sa dodnes používa v odbornej terminológii v medicíne, biológii, zoológii, botanike...

Literatúra sa delí na : a) náboženskú
b) svetskú

Náboženská literatúra

- slúžila pre potreby cirkvi; tvorili ju kázne, modlitby, náboženské piesne a obľúbené **legedy** – životopisy svätých; ich hrdinom bol svätec;

Svetská literatúra

- predstavovali ju hlavne **hrdinské eposy**. Ich hrdinom bol zidealizovaný šľachtic, rytier, bojovník s kladnými morálnymi vlastnosťami;

Francúzska literatúra - *Pieseň o Rolandovi* a povesť *Tristan a Izolda*

Nemecká literatúra - *Pieseň o Nibelungoch*

Ruská literatúra - *Slovo o pluku Igorovom*

Španielska literatúra - *Pieseň o Cidovi*

Česká literatúra

Po zániku Veľkej Moravy v 10.storočí nahradila staroslovienčinu latinčina. Z tohto obdobia sa zachovali kroniky: **Chronica Boemorum** (Kronika česká) od Kosmasa a **Dalimilova kronika**.

Na začiatku 15.storočia vzniklo v Čechách husitské hnutie, ktoré vychádzalo z učenia **Jana Husa**, profesora pražskej univerzity a kazateľa v Betlehemskej kaplnke. Otvorene a kriticky vystúpil proti cirkvi. Známe je jeho dielo *Výklad Viery, Desatera a Pátere* – je to jeho výklad (vysvetľovanie významu, obsahu) modlitieb.

Majster Jan Hus je aj tvorcom moderného českého spisovného jazyka a pravopisu. Za svoje učenie bol vyhlásený za kacira a keďže svoje učenie neodvolal, v roku 1415 bol upálený.

Symbolom husitského hnutia, ktoré sa rozšírilo aj na Slovensko, bola pieseň *Ktož jsú boží bojovníci*. Po bitke pri Lipanoch (1434) boli husitské vojská porazené.

SLOVENSKÁ STREDOVEKÁ LITERATÚRA (800 - 1500)

Stredoveká literatúra odrážala feudálny spôsob života a náboženský svetonázor. Moc má v rukách cirkev a aj v literatúre je vzorom Biblia. Rozšírenou metódou bola imitácia (napodobňovanie) a literárny štýl bol rétorický (kvetnatý, ozdobný).

Stredoveká literatúra sa delí na:

- a) **náboženskú** - slúži pre potreby cirkvi - má bohoslužobný, výchovný a vzdelávací charakter; hlavným hrdinom je idealizovaný svätec - človek silnej náboženskej viery, múdry a odvážny. Žánre: legendy (životy svätých), kázne, modlitby, náboženské piesne.
- b) **svetskú** - jej hlavnými žánrami boli hrdinské piesne a eposy - hlavným hrdinom bol zidelaizovaný rytier, šľachtic, bojovník; v slovenskej literatúre tento žáner chýbal - tu prevládala literatúra administratívno - právneho charakteru (mestské knihy, kroniky, ...).

Rozdelenie slovenskej stredovekej literatúry:

A - staroslovienska (800 - 1000)

B - literatúra písaná po latinsky a slovakizovanou češtinou (1000 - 1500)

A) STAROSLOVIENSKA LITERATÚRA (800 – 1000)

Vznikla v období Veľkej Moravy, ktorú založil knieža Mojmír a zveľadil knieža Rastislav. Slovania nemali do polovice 9. storočia písmo a nepoznali žiadne náboženstvo - boli pohanmi.

Kresťanstvo na naše územie doniesli franskí (nemeckí) kňazi v latinskom jazyku. No keďže sa knieža Rastislav obával ich politického vplyvu, poslal posolstvo do Byzantskej ríše k cisárovi Michalovi III., aby mu poslal kňazov - učencov, ktorí by šíрили kresťanstvo v zrozumiteľnom jazyku. Cisár vybral na túto úlohu dvoch bratov - učencov a kňazov zo Solúna (mesto v dnešnom Grécku) - boli to **Konštantín** (Cyril) a **Metod**.

Na Veľkú Moravu prišli v roku **863**. Pred príchodom zostavili prvé písmo Slovanov - hlaholiku a preložili Nový zákon z gréčtiny do **staroslovienciny** – bol to prvý spisovný jazyk Slovanov (nebol to jazyk hovorový, ale knižný).

Počas svojho života pripravili Cyril a Metod aj svojich nasledovníkov - žiakov a museli brániť svoje učenie pred trojjazyčníkmi - kňazmi, ktorí uznávali len tri liturgické jazyky: latinčinu, gréčtinu a hebrejčinu. C a M obhájili svoje učenie pred pápežom a starosloviencina sa stala štvrtým liturgickým jazykom (jazykom, ktorý sa smel používať pri bohoslužbách a na šírenie Božieho slova).

Za vlády Svätopluka, Rastislavovho synovca, boli ich žiaci z Veľkej Moravy vyhnaní - uchýlili sa do kláštorov v Čechách alebo v Bulharska, kde pokračovali vo svojej činnosti. V Bulharsku zmenili písmo - zostavili nové, jednoduchšie z veľkých písmen gréckej abecedy - **cyriliku**. Z cyriliky vznikla **azbuka**, ktorú dodnes používajú niektoré slovanské národy.

Stredoveká literatúra má prevažne *náboženský charakter* a jej hrdinom je *svätec*.

Literatúra, ktorá sa zachovala v staroslovienskom jazyku, je **staroslovienska literatúra**. Delí sa na:

- a) **prekladovú** – texty preložené z latinčiny, gréčtiny a hebrejčiny do staroslovienciny;
- b) **pôvodnú** - bola napísaná po starosloviensky (nebola preložená); najznámejšie pamiatky:
- c)

Proglas - predhovor k prekladu evanjelia (Konštantín); je to prvá slovanská báseň, v ktorej autor zdôrazňuje potrebu zrozumiteľného domáceho jazyka a vzdelávania. Posledné verše básne:

*Chcem radšej iba päť slovo povedať,
rozumom prostým tých päť slovo vyriechnuť,
aby aj bratia všetko porozumeli,
než nezrozumiteľných slovo rieciť tisíce.*

Oblíbené boli *legendy* - príbehy zo života svätých. Najznámejšie boli: **Moravsko-panónske legendy** (Kliment - žiak C a M), ktoré sa delia na Život sv. Konštantína a Život sv. Metoda. V *Živote sv. Konštantína* je opísané detstvo K, jeho štúdium, nadanie, posolstvo Rastislava Michalovi III. i obhajoba slovanského jazyka. *Život sv. Metoda* je kratší a vecnejší, viac sa z neho dozvedáme o vtedajšej spoločenskej situácii. Legenda obsahuje aj dokumenty o zriadení arcibiskupstva na území VM i o vymenovaní Metoda za arcibiskupa.

Ďalšie staroslovienske pamiatky sú: **Kyjevske listy, Pražské zlomky, O písmenách, Život Naumov.**

Po zániku Veľkej Moravy v 10. storočí sa končí obdobie staroslovienskej kultúry. No toto je dodnes zdrojom inšpirácie pre maliarov a básnikov.

B) LITERATÚRA PÍSANÁ PO LAT. A SLOVAKIZOVANOU ČEŠTINOU (1000-1500)

Keď v 10. storočí zanikla Veľkomoravská ríša, stalo sa jej územie súčasťou Uhorského feudálneho štátu. Na dlhé stáročia sa úradným jazykom stáva latinčina (až do 18. st., kedy Bernolák kodifikoval slovenčinu) a strediskami vzdelania sa stávajú kláštory, cirkevné a mestské školy. Za vyšším vzdelaním odchádzajú študenti do Prahy, Viedne a Krakova.

Keď v prvej polovici 15. storočia k nám preniká husitské hnutie, preniká k nám aj *čeština*, ktorú používali slovenskí zemanovia a meštianstvo ako svoj písomný jazyk. Keďže v nej používali aj slovenské prvky, voláme ju **slovakizovaná čeština**. Aj ona sa stala popri latinčine administratívno-právnym, náboženským a literárnym jazykom.

Literatúra tohto obdobia mala **náboženský charakter**: kázne, modlitby, náboženské piesne, legendy, napríklad **Legenda o sv. Svoradovi a Benediktovi** – autor: Maurus; Svorad vstúpil do kláštora na Zobore pri Nitre a neskôr žil ako pustovník na Skalke pri Trenčíne, kde klčoval les, zachovával pôstu a trýznil sa; tri **Legendy o sv. Štefanovi**.

Popri náboženskej literatúre existovala ja **svetská literatúra**, ktorú predstavovali hlavne *kroniky* - **Žilinská mestská kniha, Anonymova kronika** - o živote feudálneho Uhorska. K svetskej literatúre patrili aj žartovné, pijanské, študentské piesne (napr. **Gaudeamus igitur, iuvenes dum sumus** - Len sa teda radujme, kým sme ešte mladí).

V období, keď sa latinčina uplatňovala u nás ako úradný jazyk, utvárali sa tri hlavné skupiny **slovenských nárečí**: západoslovenské, stredoslovenské a východoslovenské.

Veľkomoravskej tradícii sa začala venovať pozornosť už v 17. storočí, keď sa začal formovať slovenský národ. Od čias národného obrodovania v 19. storočí sa veľkomoravská tradícia uplatňovala aj v umeleckej literatúre. **Ján Hollý** v epose *Svatopluk* poukázal na slávnú minulosť Slovákov a ich hrdinstvo v boji za slobodu. V epose *Cyrilo-Metodiáda* si všimol otázky jazyka. K tejto téme sa vrátil aj **Jozef Miloslav Hurban** v prózach *Svadba kráľa veľkomoravského, Svatoplukovci aneb pád říše Velkomoravské; Ladislav Nádaši - Jégé v románe *Svätopluk*; **Ivan Stodola** v dráme *Svätopluk* a iní autori.*

HUMANIZMUS A RENESANCIA V EURÓPSKYCH LITERATÚRACH (14. - 17. storočie)

Humanus - z latinčiny - ľudský (vzniká v Taliansku)

Renaissance (renesáns) - z francúzštiny - znovuzrodenie, obnova, obroda, návrat k antickému umeniu (staroveké umenie grécke a rímske)

Nový umelecký smer - **humanizmus** vzniká ako reakcia na predchádzajúce obdobie - stredovek, ktorý sa zameriaval na posmrtný život.

Humanizmus hlása právo človeka na šťastný život na zemi, nie v záhrobí, a úctu k rozumu - racionalizmus.

Humanizmus súvisí so vznikom novej spoločenskej vrstvy - meštianstva - bohatí, zámožní obyvatelia miest, ktorí si chceli užiť svoje bohatstvo, a tak nepriamo podporovali rozvoj umenia (sochárstvo -Michelangelo, maliarstvo -Leonardo da Vinci, hudba, architektúra -gotika ...)

Toto obdobie je typické rozvojom prírodných vied (astronómia - heliocentrický názor, M.Koperník; jeho prívrženci: G. Galilei, G. Bruno – upálený v r.1600), dochádza k objavom a vynálezom (Amerika – 1492 Kolumbus, kníhtlač – Johannes **Gutenberg** (1455 – Biblia), pušný prach, ďalekohľad... Veda sa chce oslobodiť od vplyvu cirkvi.

Ideálom pre umelcov sa stáva antické umenie (staroveké umenie grécke a rímske), ktoré zdôrazňuje **harmónia tela a duše** (kalokagatia).

Z jazykov sa používa v literatúre najprv len latinský, neskôr aj národné jazyky. Z literárnych druhov prevláda **lyrika**. Renesančná literatúra kladla dôraz na radostné užívanie života.

TALIANSKO

Dante ALIGHIERI (aligjéri) - **Božská komédia** - epická báseň, ktorá má 3 časti: *Peklo, Očistec a Raj*; Peklom ho sprevádza básnik Vergilius a Rajom jeho milá Beatrice.

Francesco PETRARCA (frančesko petrarka) - **Spevník** - zbierka ľúbostných sonetov, v ktorých ospevuje svoju milú Lauru.

Lodovico ARIOSTO - **Zúrivý Roland** - epos

Giovanni BOCCACCIO (džovani bokačo) - **Dekameron** - zbierka noviel - zakladateľ novely, ide tu o 10 ľudí, z ktorých každý rozpráva po dobu 10 dní 10 príbehov - spolu je ich 100. Sú to vtipné príbehy, v ktorých víťazia šikovné ženy nad dôverčivými manželmi a sluhovia nad svojimi pánmi (príbeh s pečeným žeriavom).

FRANCÚZSKO

Francois VILLON (fransoa vijon) - **Veľký a Malý testament**

Francois RABELAIS (fransoa rablé) - satira, paródia na rytierske príbehy - **Gargantua a Pantagruel** - o obroch, otcovi a synovi.

ŠPANIELSKO

Miguel de CERVANTES Saavedra - prozaik - satira na rytierske romány - ***Dômyselný rytier Don Quijote de la Mancha*** (kichot de la manča) - schudobnelý zeman *de la Mancha* sa pomätie z čítania rytierskych románov a začne si namýšľať, že je rytierom. So svojím nevládnym koňom Rosinantom a šikovným sluhom Sanchom Panzom (sančom pansom) blúdi po Španielsku a chce konať hrdinské činy, pričom sa vždy strápní a dostane sa do nešťastia (napr. boj s veternými mlynmi). Jeho ideálne predstavy uzemní vždy reálnym pohľadom na svet práve jeho sluha. Tento román bol „zvolený“ za najúspešnejší román v histórii literatúry.

ANGLICKO

William SHAKESPEARE (viljem šejkspír) – básnik a dramatik; jeho tvorbu (asi 400 hier) môžeme rozdeliť na tragédie, komédie a historické hry.

Do literatúry priniesol nový typ hrdinu - **renesančný hrdina** - šľachtic - morálne čistý človek, ktorý sa dostane do konfliktu s morálne pokrivenou spoločnosťou. V boji o spravodlivosť a nápravu zomiera. Pre jeho myslenie sú charakteristické monológy o zmysle života - Hamlet: "Byť, či nebyť".

TRAGÉDIE:

Rómeo a Júlia - príbeh dvoch milencov z Verony zo znepriatelených rodín Montekovcov (Rómeo) a Kapuletovcov (Júlia). Až ich smrť zmieri obe rodiny.

Othello - čierny vojvodca podľahne intrigám karieristu Jaga a v žiarlivosti zabije svoju bielu ženu Desdemonu. Keď zistí, že sa dal oklamať, spácha samovraždu.

Macbeth - ctižiadostivý muž, ktorý v túžbe po moci a sláve zabije kráľa a dopustí sa ďalších zločinov, no napokon zistí, aké nezmyselné je jeho správanie.

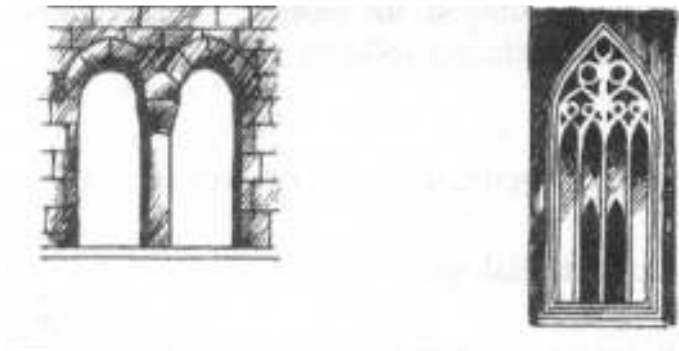
Kráľ Lear - hrdý kráľ, ktorý sa začne na svet dívať očami chudobných, až keď ho zradia jeho dve dcéry.

Hamlet - je to spracovaný príbeh z dánskej kroniky z 12. storočia. Hamletovho otca, dánskeho kráľa, zavraždí vlastný brat Claudius, aby sa zmocnil trónu a vzal si za manželku jeho ženu. Kráľ posielal Hamleta do Anglicka, pretože má strach, že Hamlet tuší, kto je vrahom jeho otca. Hamlet chce pomstiť otcovu smrť. Predstiera choromyseľnosť, zabije dvorana Polónia, otca svojej milie - Ofélie. Ofélia sa pomätie a utopí. Laertes, brat Ofélie, vyzve Hamleta na súboj. Potrie svoj kord jedom. Laertes zraní Hamleta, ale Hamlet, po výmene kordov v boji, poraní Laerta a prebodne kráľa. Všetci zomierajú. Smrti neujde ani kráľovná, lebo sa napila z otráveného vína, ktoré prichystal pre Hamleta kráľ.

Hamlet je renesančný hrdina, ktorý sa dostáva do konfliktu s morálne pokrivenou spoločnosťou.

KOMÉDIE:

V komédiách vystupujú ľudia prirodzení, nespútaní, majú energické a temperamentné správanie, bojujú o svoje osobné šťastie a o prirodzené vzťahy medzi ľuďmi, napr. **Skrotenie zlej ženy, Veľa kriku pre nič, Veselé panie z Windsoru, Sen noci svätajánskej.**

HUMANIZMUS A RENESANCIA V SLOVENSKEJ LITERATÚRE (1500 – 1650)

Z politického hľadiska bolo toto obdobie pre slovenský národ ťažké: turecké vpády, náboženské nepokoje, vzbury šľachty proti Habsburgovcom, no napriek tomu aj k nám pomaly prenikajú myšlienky humanizmu, ktorý sa odvracia od záhrobného života a viac sa orientuje na pozemský.

Zakladajú sa školy a tlačiarne, čo prispieva k zvýšeniu vzdelanosti. Humanizmus u nás udomácňuje kráľ Matej Korvín, ktorý pozval na svoj dvor talianskych umelcov a založil prvú vysokú školu na území Slovenska - **Academia Istropolitana** (1465).

Úradným jazykom je naďalej latinčina a popri nej slovakizovaná čeština. Už v tomto období si zvolili evanjelici za svoj liturgický jazyk biblickú češtinu. Dochádza aj k aktívnej kultúrnej a vedeckej výmene medzi Slovákami a Čechmi.

Literatúra tohto obdobia sa delí na tieto žánre:

1.) POÉZIA písaná po latinsky

Ján BOCATIUS – žil v Košiciach; bol aj richtárom;

Martin RAKOVSKÝ - napísal dve latinské veršované skladby - *O spoločenských vrstvách v štáte a príčinách prevratov v kráľovstvách a cisárstvách* - autor hovorí, že príčinou nespokojnosti a vzbúr je krutovláda panovníka a jeho neschopnosť; spoločenské vrstvy delí jednoducho na bohatých a chudobných a tvrdí, že najlepšia je stredná cesta. *O svetskej vrchnosti* - tu podáva obraz ideálneho panovníka.

Jakub JAKOBEUS - český exulant žijúci v Prešove; napísal prvý slovenský národný epos - *Slzy, vzdychy a prosby Slovenského národa* - tu vystupuje matka Slovákov, ktorá plače nad trpkým osudom svojich detí, čiže Slovákov.

2.) **PRÓZA odborná** - keďže humanizmus zdôrazňoval úlohu vzdelania a rozvíjali sa aj prírodné vedy, písala sa aj odborná próza:

Ján JESENIUS - bol to Slovak, lekár, pôsobil ako rektor na Karlovej univerzite v Prahe, vykonával prvú verejnú pitvu a bol popravený sťatím hlavy, pretože bol obvinený za spoluúčasť v sprisahaní proti Habsburgovcom (Ľudo Zúbek: Doktor Jesenius).

3.) **DRÁMA renesančná** - uplatňovala sa v školských hrách; boli písané pre veľký počet účinkujúcich, mali mravoučný charakter, mali učiť žiakov verejne vystupovať a precvičiť ich v latinčine.

Pavol KYRMEZER - napísal divadelné hry, ktoré síce majú v názve slovo komédia, ale sú to sociálne hry (slovom "komédia" sa všeobecne označovala divadelná hra); vo svojich hrách spracoval motívy z Biblie - *Komedie česká o bohatci a Lazarovi* - spracúva biblický príbeh o nadutom boháčovi, ktorý nechce zmierniť biedu chudobného Lazara ani omrvinkami zo svojho blahobytného stola a za takúto bezcitnosť ho uprostred hodovania odnesú čerti do pekla; *Komedie nová o vdově* - ostro kritizuje súveké mravy, kde bohatstvo znamenalo moc a beztravné utláčanie chudobných a nemajetných. Je to príbeh vdovy, ktorá nevedela zaplatiť dlh boháčovi, ktorý ju o to žiadal, hoci mal veľa bohatstva. Pomôže jej prorok Elizeus rozmnožením oleja.

BAROK V EURÓPSKEJ LITERATÚRE (16. - 18. storočie)

barocco - perla nepravidelného tvaru

Tento nový umelecký prúd vznikol v Španielsku a odtiaľ sa rozšíril do celej Európy. Najvýraznejšie sa prejavil v architektúre, kde je typická pompéznosť (veľkoleposť), ornamentálnosť (ozdobnosť) a patetickosť (nadnesenosť) - POP - umenie má ohúriť človeka a zapôsobiť na jeho zmysly.

Šíril sa za veľmi ťažkej spoločenskej situácie v Európe (turecké vpády, 30-ročná vojna, náboženské nepokoje medzi evanjelikmi a katolikmi, sociálny útlak ľudu). Ľudia *strácajú dôveru v pozemský život*, v spravodlivosť na tomto svete a obracajú svoju pozornosť na život po smrti, v záhrobí. Túto orientáciu nazývame transcendentálnosť. Barokové myslenie je plné protikladov.

V literatúre sa používa *latinčina* a *národné jazyky* a literatúra má predovšetkým náboženský charakter.

Z baroka vyrastá nový umelecký smer - **rokoko**. Je to ľahká poézia s tematikou z pastierskeho života, oslava lásky, priateľstva, vína.

ČESKÁ LITERATÚRA

Po bitke na Bielej Hore v roku 1620 sú prenasledovaní nekatolíci, ktorí často opúšťajú vlasť a hľadajú útočisko v exile, v cudzích krajinách. Medzi nimi odchádza i mnoho vzdelancov a v exile pokračujú vo svojej tvorbe. Tak vzniká **exulantská literatúra**. Najslávnejším českým exulantom bol:

JAN AMOS KOMENSKÝ - kňaz, biskup Jednoty bratskej, učiteľ národov; po otcovi Slovák, rodom Moravan, rečou Čech - (Fulnek na Morave - Lešno - Amsterdam - > Naarden). Zanechal rozsiahle dielo náboženské a pedagogické. Písal učebnice, zakladal školy, reformoval školstvo v mnohých európskych krajinách.

Labyrint světa a ráj srdce - náboženský spis; svet považuje za bludisko plné mámenia, klamstva, nespravodlivosti. Uspokojenie, mier, pokoj a Krista nachádza vo svojom vnútri, v "raji srdca".

Didactica magna - Veľká didaktika - zaoberá sa otázkami výchovy a vzdelávania, zdôrazňuje potrebu vyučovania v materinskom jazyku, nie v latinčine a prispôbiť učivo veku; vzdelanie prístupníť všetkým deťom bez rozdielu náboženstva, pohlavia, majetnosti.

Brána jazykov otvorená - učebnica latinčiny.

Svet v obrazoch (Orbis pictus) - jazyková obrázková učebnica.

Informatorium školy mateřské - o výchove detí v predškolskom veku.

BAROK V SLOVENSKEJ LITERATÚRE (1650 - 1780)

Barok sa rozvíja na Slovensku v ťažkej a zložitej spoločenskej situácii: 30-ročná vojna a jej následky (hlad, mor), doznívanie tureckých vpádov, náboženské nepokoje medzi katolíkmi a evanjelikmi, povstania slovenskej šľachty proti Habsburgovcom (Juraj I. Rákoczi, František II. Rákoczi, Imrich Thököly), aj ľud sa búri proti útlaku šľachty (Juro Jánošík - narodený v Terchovej, popravený 1713 v L. Mikuláši). Ľudia sa za takejto ťažkej situácie *orientujú na záhrobný život* (transcendentálnosť).

V snahe získať na svoju stranu, čo najviac ľudí rozvíjali katolíci i evanjelici bohatú kultúrnu a osvetovú činnosť, zakladali školy a tlačiarne. Strediskom evanjelikov bol **Prešov** (kolégium), strediskom katolíkov bola **Trnava** (bola tu univerzita, ktorú založil Peter Pázmán a tlačiareň). Zásľuhu na rozvoji školstva mali aj rehole, hlavne *jezuiti a františkáni*.

ŽÁNRE:

1.) NÁBOŽENSKÁ LITERATÚRA

BENEDIKT SZŐLLŐSI – povoláním kňaz, jezuita; napísal zbierku *katolíckych* piesní ***Cantus catholici*** (Piesne katolícke) - sú to katolícke náboženské piesne písané v češtine.

JURAJ TRANOVSKÝ - *evanjelický* spevník ***Cithara sanctorum*** (Cítara svätých) české náboženské piesne preložené z nemčiny - Lutherove texty.

2.) SVETSKÁ LITERATÚRA

POÉZIA - didakticko - reflexívna poézia - mravoučná:

HUGOLÍN GAVLOVIČ - františkánsky mních, ktorý zo zdravotných dôvodov strávil časť života v prostredí pastierov. Najznámejšia je jeho zbierka - ***Valaská škola mravív stodola*** - cieľom je "vyškoliť čitateľa v životnej múdrosti a skúsenosti pastierov a priviesť ich k cnostnému, mravnému životu" - básne sú napísané v slovakizovanej češtine a v 12 - veršových strofách. Tematicky je veľmi pestrá a obsahuje 1200 básní. *Tematické okruhy*: vzťahy k blíznym, k spoločnosti, vzťah jednotlivca k Bohu, dôležitosť vzdelávania, sociálna nerovnosť.

- odsudzuje alkoholizmus: Hle, člověk opilý, žádnemu nemilý
- odsudzuje odrodilstvo: Velmi je hlúpy, kdo vlast svú tupí

PRÓZA

1. memoárová (spomienková) a **cestopisná próza** vznikli pod vplyvom náboženského prenasledovania a tureckých vpádov, kedy mnoho ľudí nedobrovoľne opúšťa vlasť, zažije množstvo dobrodružstiev, lebo padnú do tureckého zajatia a podarí sa im zachrániť.

O svojich zážitkoch písali:

ŠTEFAN PILÁRIK ST., **JÁN SIMONIDES**, **JÁN REZIK**, **DANIEL KRMAN ML.**

MÓRIC AUGUST BEŇOVSKÝ – rodák z Vrbového; napísal autobiografické cestopisné dielo; dostal sa až na Madagaskar, kde ho domorodci vyhlásili za svojho kráľa.

2.odborná - vedecká próza - zásluhou rozvoja škôl sa rozvíja aj veda a odborná literatúra. Obľúbené sú encyklopédie, diela s národnoobránnym charakterom a dejepisné diela. Najznámejšou vedeckou osobnosťou bol **MATEJ BEL** – z Očovej; *polyhistor* (vedec, ktorý sa zaoberá viacerými vedami). Dostal prívlastok "Ozdoba Uhorska". Najrozsiahlejšie jeho dielo je *Historicko-zemepisná vedomosť o novom Uhorsku*, kde podáva vyčerpávajúce informácie o slovenských stoliciach, o ich zemepisných podmienkach, o zvykoch obyvateľstva, o nárečí, o krojoch, remeslách atď.

DRÁMA

Naďalej sa píše školské hry, ale už nielen v latinčine, ale i v slovenčine; mali výchovný charakter.

ELIÁŠ LADIVER - vo svojich hrách bráni evanjelické vierovyznanie.

V katolíckych hrách nájdeme aj témy z antickej mytológie a historické témy.

Matej Bel

Adam František Kollár

II. NOVODOBÁ LITERATÚRA (1780 – 1905)

1. Klasicizmus	1780 – 1830
2. Preromantizmus a romantizmus	1830 – 1850
3. Od romantizmu k realizmu	1850 – 1875
4. Realizmus	1875 – 1905

KLASICIZMUS V EURÓPSKEJ LITERATÚRE (17. – 18. storočie)

classicus (lat.) – dokonalý, vzorový, príkladný

Je to nový umelecký smer, ktorý vznikol vo Francúzsku za vlády Ľudovíta XIV., nazývaného "kráľ-Slnko". Vzorom pre umelcov sa opäť stáva antické umenie a uctieva sa rozum (racionalizmus). **Racionalizmus ovplyvnil umenie tak, že do neho vnášal presné a prísne pravidlá.** Súlad pravdy, krásy a dobra sa stáva pre umenie najvyšším zákonom.

V literatúre sa rozlišovali vysoké a nízke žánre.

- a) k **vysokým žánrom** patrili *tragédie* a *eposy*; boli veršované, ich hrdinami boli príslušníci vyšších spoločenských vrstiev (šľachtici), ktorí bojovali o vznešené ideály (spravodlivosť, slobodu) – prvoradá bola povinnosť, aj keď v rozpore s citom; prevládali v nich monológy, dej nemal spád, reč bola vznešená;
- b) k **nízkym žánrom** patrili *komédie*, *bájk*y a *satiry*; neboli veršované, predstavil v nich nový typ hrdinu z nižších spoločenských vrstiev s pokrivenou malomeštiackou morálkou (mešťania, remeselníci, sluhovia), ktorí bojovali o svoje osobné šťastie; prevládali v nich dialógy, dej mal rýchly spád a nečakané zvraty, reč bola ľudová, plná vtípu;

Klasicistická dráma dodržiavala **tri jednoty**: **jednotu času** (príbeh sa musel odohrať počas 24 hodín), **jednotu miesta** (musel sa odohrať na jednom mieste) a **jednotu deja** (rozvíjala sa len jedna dejová línia bez odbočení);

Pierre CORNEILLE (pier kornej)

- francúzsky dramatik, autor drámy *Cid* (sid), v ktorej čerpal námet zo Španielska; hlavný predstaviteľ je rytier, šľachtic, ktorý bojuje medzi láskou a povinnosťou;

Jean Baptiste Poquelin MOLIÈRE (žán baptist poklén moliér)

- francúzsky herec, režisér, autor komédií, riaditeľ divadelnej spoločnosti; využíval smiech ako zbraň a sám vravel, že povinnosťou komédie je naprávať ľudí tým, že ich bavíme; na javisku aj zomrel po predstavení svojej hry *Zdravý nemocný*; preslávil sa hrami: *Misanthrop* – človek, ktorý nenávidí ľudí; *Škola manželov*, *Škola žien*, *Tartuffe* (tartif) - o pokrytcovi; jeho najhrávanejšou hrou je *Lakomec* - je to obraz lakomca Harpagona, ktorý viac než svoje deti miluje peniaze;

Carlo GOLDONI

- taliansky dramatik, majster zápletky v komédii, v divadle odstránil masky a prinútil hercov, aby dôkladne zmenili spôsob hrania a kostýmovanie a režiséra, aby primerane tomu prispôbil tradičný štýl predstavenia; *Sluha dvoch pánov*;

Jean de la FONTAINE (fontén) – písal bájk

V tomto období je obľúbená **dobrodružná a vzdelávacia literatúra**:

Denis DIDEROT (deni didro) – so skupinou spolupracovníkov zostavil *Encyklopédiu*

Daniel DEFOE (denjel difou) – *Robinson Crusoe* (krúsou)

Jonathan SWIFT (džonatan svift) – *Gulliverove cesty*

KLASICIZMUS V SLOVENSKEJ LITERATÚRE (1780 - 1830)

- prvá fáza národného obrodzenia, osvietenstvo

Je to obdobie vlády Márie Terézie a jej syna Jozefa II. (od r.1780). Obidvaja panovníci v snahe upevniť svoju moc zavádzali do života rôzne reformy v oblasti náboženského, hospodárskeho i politického života. Jozef II. vydal **Tolerančný patent** v roku 1780, ktorým zrovnoprávnil katolíkov a evanjelikov. Zrušil aj nevoľníctvo, zaviedol povinnú školskú dochádzku, obmedzil počet cirkevných sviatkov, zrušil rehole žobravých mníchov. Podporoval rozvoj manufaktúr.

Národné obrodzenie na Slovensku malo niekoľko fáz. Na jeho čele stáli chudobní vzdelanci (kňazi, učitelia), ktorých prvoradou snahou bolo zjednotiť národ prostredníctvom jednotného spisovného jazyka. Uvedomovali si, že medzi ľuďom je potrebné šíriť osvetu a vzdelanie. Formovanie národného uvedomenia bolo zložité, lebo slovenská šľachta ho nepodporovala a Slováci nemali vlastné kultúrne zariadenia, školy, časopisy, ani literárne tradície.

Na Slovensku vznikali *učené spoločnosti*, ktorých cieľom bolo šíriť vzdelanie - osvetu medzi ľuďom. Najväčšou bolo **Slovenské učené tovarišstvo** (1792) so sídlom v Trnave a pobočkami po celom Slovensku. Významná úloha pri šírení osvetu pripadla novinám a časopisom; začali vychádzať **Prešpurské noviny** (1783) - boli písané po česky.

Na *uzákonení spisovného jazyka* mal najväčšiu zásluhu **ANTON BERNOLÁK** - študoval teológiu v Trnave, vo Viedni a v Bratislave. Za základ spisovnej slovenčiny si vybral západoslovenské nárečie z okolia Trnavy. V roku **1787** vydal jazykovedné dielo ***Jazykovedno-kritická rozprava o slovenských písmenách***. Toto dielo je zamerané na pravopis; pravopis bol uzákonený na fonetickom princípe (píš ako počuješ). Ďalším dielom bola ***Slovenská gramatika - Grammatica slavica*** a jeho celoživotným dielom bol 5-jazyčný slovník v 6 zväzkoch ***Slovár Slovenský - Česko - Latinsko - Nemecko - Uherský*** - vyšiel až po jeho smrti.

Bernolákovčina sa však neujala na celom Slovensku. Používali ju katolíci, no evanjelici naďalej používali biblickú češtinu. Ani medzi vzdelancami nebola prijatá jednoznačne - Kollár ju odmietol, používal češtinu a o slovenčine tvrdil, že je len jej nárečím. Podobne Bajza ju neprijal, no Hollý a Fándly ju používali.

V tomto období boli položené aj základy ochotníckeho divadla. V roku **1830** založil v Liptovskom Mikuláši ***Gašpar Fejérpataky-Belopotocký*** *prvé ochotnícke divadlo*. Ako prvú hru uviedli Kocúrku od Jána Chalupku.

V slovenskej osvietenskej literatúre nájdeme rôzne žánre; literatúra tohto obdobia má predovšetkým **národnobuditeľský charakter**. Ako vzor slúžila pre básnikov antická literatúra, z ktorej prevzali časomieru i niektoré literárne žánre, napr. eposy a selanky.

JOZEF IGNÁC BAJZA

- bol katolíckym kňazom a s bernolákovcami sa dostal do sporu kvôli jazyku. Sám sa snažil uviesť do praxe vlastný jazyk - tzv. *slovácky*, ktorý sa však neujal. Bajza napísal *prvý slovenský román - René mládenca príhodi a skúsenosti* - René, syn bohatého benátskeho kupca, a jeho učiteľ Van Stiphout (van stifut) putujú po svete. *1. zväzok* - dobrodružstvá v Turecku, Egypte a Taliansku. *2. zväzok* - Slovensko. Autor kritizuje všetky spoločenské vrstvy od poddaných až po cirkevnú vrchnosť, ktorá román zakázala. ***Slovenské dvojnásobné epigrammata*** - kritizuje v nich ľudské slabosti.

JURAJ FÁNDLY

Celý život sa venoval ľudu ako národný buditeľ a vlastenec. Pôsobil ako katolícky kňaz na chudobnej fare v Naháči. Prvý uviedol do života bernolákovčinu. Svoje diela adresoval hlavne roľníkom a radil im, ako lepšie hospodáriť. Tu patria diela: ***Pil'ní domajší a poľní hospodár, Zeľinkár, O úhoroch aj včelách rozmlúváňi, Slovenský včelár, Ovčár.***

Fándly uvítal a podporoval cirkevné reformy Jozefa II. Tejto otázke venoval dielo ***Dúverná zmlúva medzi mníchom a diablom*** - je to vlastne rozhovor medzi uštipačným diablom *Titinilom* a vzdelaným, ale konzervatívnym mníchom *Atanáziom*. Autor reaguje na zrušenie reholí žobravých mníchov a stojí na strane diabla, ktorý obviňuje mníchov, že udržiavali ľud v nevedomosti a bezpráčne sa obohacovali. Toto dielo vyvolalo pobúrenie v cirkevných kruhoch. Je to prvé dielo v bernolákovčine.

Ďalší predstavitelia osvietenstva:

PAVEL JOZEF ŠAFÁRIK, JÁN HOLLÝ, JÁN KOLLÁR, JÁN CHALUPKA

JÁN KOLLÁR

Narodil sa v Mošovciach, študoval teológiu v Jene, v Nemecku, pôsobil ako farár v Budapešti (30 rokov), potom bol profesorom na univerzite vo Viedni, kde aj zomrel. Pochovaný je v Prahe v Olšanoch - ako Šafárik. Obaja sú súčasťou slovenskej i českej národnej kultúry. Na jeho život a dielo pôsobilo viac faktorov:

1. Štúdiá v Jene - počas nich sa zúčastnil osláv 300. výročia Lutherových reformácií na hrade Wartburg. Tu videl, ako nemecká mládež žiada o zjednotenie Nemecka a on sa obával sily Nemcov, ktorí by mohli ohroziť okolité národy. Tak **vznikla myšlienka slovanskej vzájomnosti**. Predstavoval si ju ako spoluprácu v duchovnej, kultúrnej oblasti. Sám uznával 4 slovanské jazyky (československý, ruský, poľský, srbochorvátsky). Slovanské spoločenstvo si predstavoval ako mohutný strom s veľkým pevným kmeňom a štyrmi konármi.
2. Počas štúdií navštívil miesta v Nemecku, kde kedysi žila početná skupina Slovanov - Lužických Srbov, no v tom čase už po nich zostali len zemepisné názvy a nápisy na náhrobných kameňoch. Buď sa ponemčili alebo vymreli. Báľ sa, že podobný osud stihne aj ostatných Slovanov.
3. Jeho tvorbu ovplyvnila **láska k Frederike Schmidtovej**, dcére farára, ktorého zastupoval počas choroby. Matka bránila dcéru vo vydaji a Kollár si ju vzal až po 20 rokoch. Z lásky k nej vzniká básnická skladba ***Slávy dcera***, kde Friderika vystupuje v postave *Míny*.
4. Na jeho myslenie a názory vplývali myšlienky nemeckého filozofa Herdera, ktorý predpovedal Slovanom slávnú budúcnosť.

TVORBA:

Najvýznamnejším a najrozsiahlejším jeho dielom je ***Slávy dcera***. Svoje myšlienky o slovanskej vzájomnosti vyjadril v diele ***O literárni vzájemnosti mezi kmeny a nářečmi slavskými*** (išlo o kultúrne, nie o politické zjednotenie). ***Národnie Zpiewanky*** - zbierka ľudovej slovesnosti, ktorú použil aj Štúr pri rozhodovaní, ktoré nárečie vziať ako základ pre spisovnú slovenčinu, a tak nechtiac Kollár kliesnil cestu spisovnej slovenčine, proti ktorej vystupoval. ***Pamäti z mladších rokov života*** - autobiografické dielo, kde spomína na rodný kraj, detstvo, štúdiá ...

Slávy dcera - je to lyricko-epická skladba, v ktorej vyjadril lásku k žene i lásku k vlasti a základné myšlienky o slovanskej vzájomnosti; je napísaná po česky a vyšla dvakrát:

- **prvýkrát** v roku **1824** - tvorili ju: Předzpěv a 3 spevy: Sála, Labe, Dunaj;
- **druhýkrát** v roku **1832** - tvorili ju: Předzpěv a 5 spevov: 1. Sála; 2. Labe, Rén, Vltava; 3. Dunaj; 4. Léthe - slovanské nebo; 5. Acheron - slovanské peklo.

Předzpěv - je písaný časomierou - je to pravidelné striedanie krátkych a dlhých slabík. Ostatné spevy sú písané v sonetoch - znelkách.

1. spev - rozlúčka s Mínou

2. spev a 3. spev - putovanie po slovanských krajoch vyznačených riekami

4. spev - s mŕtvou Mínou je v slovanskom nebi a oslavuje významných slovanských dejateľov

5. spev – peklo- zatracuje odrodilcov

Myšlienково najsilnejší je Předzpěv. Je to žalospev nad slovanskou minulosťou, v ktorej víťazilo násilie (zo strany Nemcov) nad spravodlivosťou.

*"Aj, zde leží zem ta před okem mým slzy ronícím,
někdy kolébka, nyní národu mého rakev.
Stuj, noho! posvátná místa jsou, kamkoli kráčíš,
k obloze, Tatry synu, vynes se, vyvýše pohled,
neb raději k velikému přichyl tomu tam se dubisku,
jenž vzdoruje zhoubným až dosaváde časum."*

Autor smúti nad osudom Slovanov v krajoch, ktoré boli kedysi ich kolískou a dnes sú ich hrobom. Spomína dubisko, ktoré je symbolom Ruska a ku ktorému sa upierajú jeho nádeje, pretože prežilo všetky zlé časy.

Kollár je veľkým humanistom a chce dopriať každému slobodu, no zaslúži si ju len ten, kto ju dopraje iným: *"Sám svobody kdo hoden, svobodu zná vážiti každou,
ten, kdo do pout jímá otroky, sám je otrok."*

Na viacerých miestach vyzýva Slovanov, aby sa zjednotili a prirovnáva ich k holubiciam.

JÁN HOLLÝ

Narodil sa v Borskom Mikuláši a teológiu vyštudoval v Trnave. Ako katolícky kňaz najdlhšie pôsobil v Maduniciach. Pri požari fary prišiel takmer o zrak, odišiel k priateľovi na Dobrú Vodu, kde však pokračoval v tvorbe (diktoval). Tu ho navštívili Štúr, Hurban a Hodža predtým, než uzákonomili slovenčinu. Hollý podporil ich snahu.

Vlastnú literárnu tvorbu začal prekladmi z antickej literatúry, ktoré vyšli pod názvom **Rozličné básne ...** - tu vyskúšal bohatstvo bernolákovčiny a zistil, že aj v bernolákovčine sa môže využiť časomiera.

Jeho tvorbu môžeme rozdeliť na niekoľko častí:

1. **eposy** - mali národnobuditeľský charakter; **Svatopluk, Cirilo-Metodiáda, Sláv**;
2. **selanky** - žánrové obrázky zo života pastierov (podľa vzoru Vergília a jeho Bucolicy), vydal ich pod názvom **Selanky**, ktoré obsahujú 21 básní;
3. **žalospevy** - sú opakom eposov, pretože kým v eposoch oslavuje slávnú minulosť Slovanov, v žalospevoch smúti nad ich ťažkým osudom: **Plač matki Slávi, Plač matki Slávi nad odrodilými sinami**;
4. **ódy a hymny** - oslavné básne;

Eposy - napísal tri eposy; dva z obdobia Veľkej Moravy: **Svatopluk, Cirilo-Metodiáda a Sláv**, ktorý nemá autentické pozadie. Vzorom pri písaní mu boli antickej eposy. Začínajú sa propozíciou (naznačením deja). Po nej je invokácia (vzývanie Múzy).

Epos je rozsiahla epická skladba, v ktorej autor oslavuje hrdinstvo jednotlivca alebo národa; epickú šírku dosahuje odbočeniami od deja a podrobnými opismi.

Svatopluk - námiet čerpal z Veľkej Moravy, má 12 spevov, v úvode autor naznačuje, že bude rozprávať o vojne medzi Svätoplukom a nemeckým kráľom Karolom:

*"Spívám, jak hroznú Svatoopluk na Karolmana védel
vojnu, i jak vítáz, seba aj svůj od jeho vlády
oslobodiv národ, nepodlehly stal se panovník
a zmužilých velké založil královstvo Slovákov."*

Svätopluk zradí Rastislava a prejde na stranu Nemcov. Rastislava oslepia a zatvoria do kláštora. No i Svätopluk upadne u Nemcov do nemilosti, a tak sa nakoniec vracia do slovanského tábora, postaví sa na ich čelo, porazí Nemcov a stáva sa kráľom. Túto postavu autor zidealizoval.

V epose nájdeme odhodlanie položiť za národnú slobodu aj život - tento motív sa opakuje v Chalupkovej skladbe Mor ho! vo verši: "A voľ nebyť, ako byť otrokom!"

Anton Bernolák

Juraj Fándly

Ján Kollár

Ján Hollý

ROMANTIZMUS V EURÓPSKEJ LITERATÚRE

Romantizmus je umelecký a literárny smer, ktorý sa rozvíjal koncom 18. storočia a v prvej polovici 19. storočia. Jeho vznik a rozvoj súvisel s priemyselnou revolúciou v Anglicku (parný stroj,...) a s francúzskou revolúciou (1789 - 1794). Heslo: "Sloboda, rovnosť, bratstvo." dávalo ľuďom pocit voľnosti, v praxi sa však nedalo realizovať. Znak:

1. *Oproti rozumu -racionalizmu*, ktorý bol vyzdvihovaný v klasicizme, sa uprednostňoval **cit a fantázia - sentimentalizmus**.

2. Hrdina je **výnimočná postava** (zbojník, žobrák, väzeň, pútnik), ktorá je ovládaná silnými vášňami. Často koná vo výnimočných situáciách.

3. Autor sa často stotožňuje so svojím hrdinom, vkladá do postavy *autobiografické črty - autoštylizácia*.

4. Konflikt vyplýva z **rozporu medzi snom a skutočnosťou, rozumom a citom**.

5. Hlavným literárnym druhom sa stáva **lyrika**. Umelci sa inšpirovali ľudovou slovesnosťou a využívajú prvky hovorovej reči.

ANGLICKÝ ROMANTIZMUS

GEORGE GORDON BYRON (džordž gódn bajrn)

- pochádzal z aristokratickej rodiny, mal šľachtický titul (lord) a aj napriek tomu obhajoval práva robotníkov. Mal búrlivú povahu a veľa cestoval po Európe. Svoje úvahy z ciest vydal v skladbe ***Child Haroldova púť*** (čajld heroldova). Byron podporoval národnooslobodzovacie hnutie - vyzbrojil loď na pomoc gréckym povstalcom proti Turkom, nečakane však ochorel a zomrel. Vytvoril nový typ romantického hrdinu, silnú osobnosť (**titana**), ktorý však nemôže zvíťaziť v nerovnom boji so spoločnosťou.

WALTER SCOTT (skot) - škótsky básnik, ktorý bol zakladateľom tradície historického románu v Európe. V románe ***Ivanhoe*** (ajvenhou) oživil históriu Anglicka a Škótska.

NEMECKÝ ROMANTIZMUS

V Nemecku v druhej polovici 18. storočia vzniká hnutie mladých protifeudálne naladených spisovateľov (***Sturm und Drang*** - Búrka a nápor), ktorí videli zmysel literatúry v slobodnom vyjadrovaní myšlienok a citov. Centrom kultúry je malé kúpeľné mestečko **Weimar**, kde žili Goethe, Schiller a Herder.

JOHANN WOLFGANG GOETHE

- bol najvýznamnejším spisovateľom tohto hnutia.

Utrpenie mladého Werthera je prvý román vo forme listov (Briefroman) a denníkových zápiskov. Mladý vzdelanec Werther sa beznádejne zaľúbi do Lotty, snúbenice svojho priateľa. Prežíva muky, nenachádza východisko zo situácie a zvolí si dobrovoľnú smrť. Je to typický romantický hrdina, ktorý bojuje medzi snom a skutočnosťou, citom a rozumom.

Veršovaná dráma ***Faust*** nadväzuje na stredovekú povesť o legendárnom doktorovi Faustovi. Hlavná postava drámy, učenec Faust, v úsilí o absolútnu dokonalosť a šťastie, uzavrie pakt s diablom Mefistofelom. Hrdina prežije lásky i sklamanie a nakoniec nachádza zmysel života v práci pre spoločnosť - premení neúrodný močaristý kraj na krajinu hojnosti a šťastia. Faust zomiera, ale Mefistofeles stávkou prehrá, lebo Faust sa zachráni zásahom vyššej moci. Faust je symbolom ľudskej aktivity a tvorivej práce.

FRIEDRICH SCHILLER (šiler) bol básnikom a dramatikom; vo svojej tvorbe vyslovoval túžbu po národnej i osobnej slobode. Proti feudálnemu absolutizmu vystúpil v hre **Zbojníci**. Hrdinom je Karol Moor, okradnutý bratom o česť, priazeň otca, milú i majetok. Vzbúri sa a stáva sa vodcom zbojníkov, aby pomstil svoju krivdu, ale nakoniec ho popraví.

V historickej dráme **Wilhelm Tell** (Viliam Tell) zobrazuje boj Švajčiarov proti habsburskému útlaku. Keď Tell nevzdá úctu vystavenému klobúku, ktorý predstavuje symbol Habsburgovcov, nemecký miestodržiteľ Gessler ho prinúti zostreliť jablko z hlavy vlastného syna. Tell to urobí, syna pritom nezraní, ale z nenávisťi zabije Gesslera. Jeho výstrel bol výzvou do povstania, v ktorom Švajčiari vyhnali nenávidených Nemcov.

FRANCÚZSKY ROMANTIZMUS

VICTOR HUGO (igo) sa prejavil ako básnik, dramatik, prozaik a esejista. Najvýznamnejším dielom je historický román **Chrám Matky Božej v Paríži**, dej ktorého sa odohráva v 15. storočí v Paríži (katedrála Notre-Dame).

Základom deja sú osudy mladej cigánky Esmeraldy, najmä vášnivá láska pokryteckého kňaza Frollo k nej. Frollo prekvapil Esmeraldu s jej milým, kapitánom lukostrelcov, a prebodol ho dýkou. Z vraždy obvinia a na smrť odsúdia Esmeraldu. Hrbáč Quasimodo, zvonár v Chráme Matky Božej, ju ukryje vo veži kostola. Kým bráni chrám pred ozbrojencami, Frollo Esmeraldu unesie. Keď ho ona odmieta, vydá ju na smrť. Quasimodo zhodí Frollo z veže chrámu a sám zomiera pri mŕtvej Esmeralde. Pod jeho odpudzujúcim zovňajškom sa ukrýva šľachetné srdce. Pre román je typická *harmónia kontrastov* (škaredý Quasimodo, ale jeho krásne činy; krásna Esmeralda; láska a žiarlivosť, dobro a zlo, spravodlivosť a bezprávie). Pre román je typické napätie, protiklady, nečakané zvraty.

Po nastúpení Napoleona III. na trón odišiel V. Hugo do exilu, kde napísal román **Bedári**. Hlavnou postavou je Jean Valjean (žán valžán), bývalý trestanec, z ktorého sa stane ctihodný občan a vychováva osirelé dievčatko Cosette.

RUSKÝ ROMANTIZMUS

ALEXANDER SERGEJEVIČ PUŠKIN - najznámejší predstaviteľ ruského romantizmu, ktorého tvorba smeruje k realizmu. Písal poéziu, prózu i drámu. Vo veršovanom románe **Eugen Onegin** vytvoril typ tzv. *zbytočného človeka*. Onegin nie je schopný urobiť šťastným seba ani iných. Žije prázdny životom petrohradskej vyššej spoločnosti, odchádza na vidiek, kde chce nájsť zmysel života. Tu sa však nudí. Pre malicherný spor zabije v súboji básnika Lenského, Oľginho snúbenca, a odmietne jej sestru Tatianu, ktorá mu v liste otvorene vyznáva lásku. Bezcieľne putuje po Rusku a po návrate do Petrohradu opäť stretáva Tatianu ako manželku kniežat'a. Vyznáva jej lásku, ale Tatiana ho odmieta, hoci ho stále ľúbi.

POĽSKÝ ROMANTIZMUS

ADAM MICKIEWICZ (mickievič) zobrazil tragický osud poľského národa, jeho boj za oslobodenie spod cudzej nadvlády.

MAĎARSKÝ ROMANTIZMUS

SÁNDOR PETŐFI písal revolučné básne.

ČESKÝ ROMANTIZMUS

KAREL HYNEK MÁCHA predstavuje umelecký vrchol v českom romantizme lyricko-epickou skladbou **Máj**. Dej tvoria osudy troch ľudí. Vilém, ktorého v mladosti otec vyhnal z domu, sa stáva vodcom zbojníkov. Zavraždí zvodcu svojej milej Jarmily, v ktorom spoznáva svojho otca.

Za to je uväznený a popravený. Jarmila končí život vo vlnách jazera. Skladba je postavená na protikladoch (mladosť-smrť) a máj je symbolom prebúdzania sa národného života Čechov.

BOŽENA NĚMCOVÁ - jej najznámejším dielom je autobiografický román ***Babička***, v ktorom opisuje vlastnú babičku (Magdalénu Novotnú) a seba v postave vnučky Barunky. Jej dielo tvorí prechod od romantizmu k realizmu – v knihe ***V zámku a podzámčí*** - poukazuje na sociálne rozdiely medzi chudobnými a bohatými.

KAREL JAROMÍR ERBEN bol zberateľom ľudovej slovesnosti a vydal básnickú zbierku ***Kytice*** (obsahuje baladu Vodník)

JOZEF KAJETÁN TYL bol básnikom, prozaikom a dramatikom. Napísal veselohru ***Fidlovačka*** - v nej odznela pieseň ***Kde domov můj***, ktorá sa stala českou hymnou (hudbu zložil František Škroup).

PREROMANTIZMUS A ROMANTIZMUS V SLOVENSKEJ LITERATÚRE. OSOBNOSŤ ĽUDOVÍTA ŠTÚRA

- 2. fáza národného obrodzenia; 1830 - 1850

Revolučný pohyb v Európe v prvej polovici 19. storočia (1848/49) mal ohlas aj v habsburskej monarchii. Uhorsko, ako jej časť, bojovalo o svoju samostatnosť a na jeho čele stál Lajos Kossuth, ktorý nemal porozumenie pre nemaďarské národy (pre Slovákov). Silná maďarizácia vyvolala odpor u nemaďarských národov, ktoré hľadali podporu a ochranu u viedenskej vlády. Na čele slovenského národa stála chudobná inteligencia - kňazi a učitelia.

Mladá generácia vošla do dejín ako **štúrovská generácia**, pretože jej duchovným vodcom bol Ľudovít Štúr. Jej činnosť bola sústredená v študentských samovzdelávacích spolkoch na lýceách, kde vydávali ručne písané časopisy.

Na bratislavskom lýceu vznikla **Katedra reči a literatúry česko-slovanskej**, na ktorej zástupcom profesora Palkoviča bol Ľ. Štúr. Študenti posilňovali svoje národné povedomie vychádzkami na pamätné miesta, napr. na Devín (1836; Štúr- Velislav)

Pre svoju revolučnú činnosť bol však Štúr v roku 1843 odvolaný. Na lýceu pôsobil osem rokov. Na protest opustili niektorí študenti Bratislavu a odišli do Levoče. Pri tejto príležitosti Janko Matuška napísal text piesne *Nad Tatrou sa blýska* (dnešná slovenská hymna) - nápev je z ľudovej piesne.

Prvoradou úlohou národovcov bolo **zjednotiť národ prostredníctvom jednotného spisovného jazyka**. Štúr, Hurban a Hodža navštívili na Dobrej Vode Hollého, ktorý im túto myšlienku schválil. A tak v roku **1843** na Hurbanovej fare v Hlbokom bola kodifikovaná **spisovná slovenčina**. Jej základom sa stalo stredoslovenské nárečie, pravopis je fonetický. Prvým dielom v spisovnej slovenčine je 2. ročník almanachu Nitra (1844), ktorý vydával Hurban.

Kollár sa nikdy nezmieril so štúrovčinou. Slovenčinu považoval za nárečie češtiny.

Charakteristika literatúry:

V slovenskej romantickej tvorbe prevládala **lyrika**. Autori nevyjadrovali svoje osobné pocity a lásku k žene, ale lásku k vlasti; poézia má **revolučný, národnobuditeľský charakter**. Významný je **vplyv ľudovej slovesnosti**, z ktorej štúrovci prebrali **sylabickú prozódii (slabičnú)**. Jej znaky sú:

1. rovnaký počet slabík vo veršoch
2. združený rým - aabb
3. rytmicko-syntaktická zhoda (1 verš = 1 myšlienka)
4. uprostred dlhších veršov je pauza
5. verše sa združujú do dvoj- alebo štvorverší

V básňach často nájdeme motív sokola a orla (symbol slobody, voľnosti), Tatier a Dunaja (symbol Slovenska), jánošíkovský motív (symbol boja za slobodu). Písali sa ponášky na ľudové balady. Autor sa často stotožnil so svojím hrdinom - **autoštylizácia**.

Predstavitelia: Ľudovít Štúr, Samo Chalupka, Andrej Sládkovič, Ján Botto, Jozef Miloslav Hurban, Ján Kalinčiak, Janko Matuška, Janko Francisci - Rimavský, Samo Bohdan - Hroboň

LUDOVÍT ŠTÚR

Bol vedúcou osobnosťou mladej generácie, nadšený vlastenec, výborný rečník a organizátor. Narodil sa v Uhrovci v rodine učiteľa (v tom istom dome sa narodil politik Alexander Dubček). Študoval na lýceu v Bratislave, kde bol členom Spoločnosti česko-slovenskej a po jej zrušení bol zástupcom profesora Palkoviča na Katedre reči a literatúry česko-slovenskej.

Dva roky študoval v Halle. Po návrate pôsobil na lýceu a ostro vystupoval proti pomadařčovaniu Slovákov. Kvôli svojim politickým názorom bol zbavený profesúry. Po potlačení revolúcie v roku 1849 žil pod policajným dozorom v Modre, kde po smrti svojho brata Karola pomáhal pri výchove jeho detí.

Pri poľovačke sa nešťastne zranil a na následky tohto zranenia zomrel v Modre (nedovŕšil ani 41 rokov), kde je aj pochovaný. Heslom jeho života bolo "málo troviť, veľa tvoriť". Nikdy sa neoženil. V jeho živote zohrali veľkú úlohu dve ženy - Adela Ostrolúcka a Mária Pospíšilová, ktorej napísal báseň *Rozžehnaní*.

Štúr bol všestrannou osobnosťou:

- **jazykovedec** - 1843 uzákonil spisovnú slovenčinu; potrebu spisovného jazyka zdôvodnil v spise *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanija v tomto nárečí*; gramatiku vysvetlil v diele *Náuka reči slovenskej*
- **politik** - bol poslancom v Uhorskom sneme za mesto Zvolen a vo svojich vystúpeniach žiadal o zrušenie poddanstva a zavedenie slovenčiny do škôl; bol výborným rečníkom
- **novinár** - založil prvé slovenské politické noviny *Slovenskije národňje novini* (1845)- mali literárnu prílohu *Orol Tatranský*
- **básnik** - ako básnik príliš nevynikal; napísal dve zbierky: *Dumky večerní, Spevy a piesne*;
- **učiteľ** - na bratislavskom lýceu, usporadúval vychádzky na pamätné miesta (Devín)

Zaoberal sa aj ľudovou slovesnosťou a napísal dielo *O národných piesňach a povestiach plemien slovanských*. V diele *Slovanstvo a svet budúcnosti* sa zamýšľa nad súčasným postavením a budúcnosťou slovanských národov.

Na pamätnej tabuli na rodnom dome v Uhrovci je nápis:

*On zobudil zo sna národ svoj
a zoral ú]]hor neúrodný,
ku cti priviedol jazyk rodný
a šiel za rodu spásu v boj.
On padol – ale zvíťazil.
On zomrel – aby večne žil.*

KODIFIKÁCIA je oficiálne schválený opis jazykových noriem.

FONETICKÁ TRANSKRIPCIA je súbor znakov, ktoré sa používajú na presný záznam zvukovej reči; v texte sa uvádza hranatými zátvorkami [d'eři, píxa, maksi, ňecht].

VÝVIN SLOVENČINY

Slovenčina patrí k západoslovanským jazykom spolu s poľštinou a češtinou. Prvým spoločným jazykom Slovanov bola praslovančina. Všetky slovanské jazyky patria do rodiny indoeurópskych jazykov.

1. Prvé písomné pamiatky v spisovnom slovanskom jazyku pochádzajú z 9. storočia - sú spojené s Veľkou Moravou a Cyrilom a Metodom (**863**). Prvým slovanským písmom bola **hlaholika** a prvým spisovným jazykom **starosloviencina**.

2. Po zániku V. Moravy v 10. storočí nastupuje na dlhé stáročia obdobie **latinskej** kultúry. Postupne sa formujú tri skupiny slovenských nárečí, a to západoslovenské, stredoslovenské, východoslovenské.

3. Pod vplyvom husitského hnutia preniká na naše územie v 15. storočí čeština, ktorú nájdeme v písomnostiach administratívno-právneho charakteru v podobe ako **slovakizovaná čeština**.

4. Základy spisovnej slovenčiny položil **Anton Bernolák (1787 - Jazykovedno-kritická rozprava o slovenských písmenách, Slovenská gramatika, Slovník slovenskí-česko-latinsko-nemecko-uherskí** – za základ si vybral západoslovenské nárečie a fonetický pravopis). Prvé dielo v spisovnej slovenčine: *Fándly : Dúverná zmlúva medzi mníchom a diabľom*. Tento jazyk sa neujal na celom území.

5. **1843 - Štúr, Hodža, Hurban** na fare v Hlbokom kodifikovali slovenčinu- stredoslovenské nárečie. Prvým dielom bol almanach Nitra (1844). Jazykovedné práce Štúra: *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí, Náuka reči slovenskej*. Štúrovčina sa stala celonárodným jazykom.

6. K zmenám v pravopise došlo v roku **1852**, kedy **Martin Hattala** vydal *Krátku mluvnicu slovenskú*, kde na návrh Hodžu zaviedol do fonetického pravopisu **etymologický princíp** (pravopis odvodený od pôvodu slov). Zaviedol y, ô, ia, ie, iu, de, te, ne, le, di, ti, ni, li - bez mäkčeňa.

Rozvoj spisovnej slovenčiny podporil svojimi prácami Samo Czambel, ktorý napísal prvú vedeckú štúdiu o histórii slovenského pravopisu *Slovenský pravopis* - **1880**.

7. Po vzniku prvej ČSR v roku **1918** sa slovenčina stala oficiálne úradným jazykom Slovákov, ale bola pod silným vplyvom češtiny, hlavne v administratívnej oblasti: razítka, dopis, dotaz, zahájit', rohlík, sáčok. Preto vzniká hnutie **purizmus** - snaha o očistenie slovenčiny od cudzích slov.

Prvé Pravidlá slovenského pravopisu vyšli v roku **1931**. Odvtedy vychádzajú vždy po dôležitých zmenách a majú 2 časti. Prvá je gramatická a druhá slovníková. Prvé pravidlá boli ovplyvnené češtinou. Tohto vplyvu sa zbavili po roku 1940 a 1953; posledné zmeny v pravidlách nastali v roku 1991 a **1998**.

O čistotu slovenčiny sa stará *Jazykovedný ústav L. Štúra*, ktorý pracuje pri Slovenskej akadémii vied. Posledné zmeny v pravopise sa týkajú hlavne písania bodky, čiarky, veľkých písmen a rytmického krátenia:

- bodka sa nepíše za menom autora a názvom knihy alebo článku, za nápisom, za nadpisom, za určením miesta a dátumu
- čiarka v oslovení: Ahoj, Zuzka!
- Námestie osloboditeľov, Trieda SNP (predtým: námestie Osloboditeľov, trieda SNP)
- príslovky vyjadrujúce farbu sa píše spolu i oddelene: do biela - dobiela
- prípona -ár, -áreň sa skracať vždy po dlhej slabike: prevádzkar, mliekar, mliekareň
- odstránila sa výnimka z rytmického krátenia v type: vládnuť - vládnuť - vládnuť

ROMANTIZMUS V SLOVENSKEJ LITERATÚRE - MOTÍV VZBURY

V období romantizmu sa rozvíjala najmä lyrika. Poézia prestala slúžiť len vzdelancom a stala sa prostriedkom boja za národnú slobodu – má národnobuditeľský charakter. Vzniká **revolučná lyrika**, ktorá využíva ľudovú slovesnosť.

SAMO CHALUPKA

Bol mladším bratom dramatika Jána Chalupku, najstarším štúrovským básnikom. Pochádzal z Hornej Lehoty, kde po smrti svojho otca pôsobil ako farár. Študoval na lýceu v Bratislave. Zaujímal sa o históriu slovenského národa a svoje vedomosti využil aj v básnickej tvorbe. Vo svojej poézii vyjadril vlastenecké cítenie a boj Slovákov za národnú slobodu a odstránenie útlaku. Jeho poézia má národnoobraný a národnobuditeľský charakter.

Známa je jediná jeho zbierka **Spevy**. Využil v nej jánošíkovskú tematiku - cez postavu Jánošíka vyjadril túžbu po spravodlivosti a rovnoprávnosti - básne: **Junák, Likavský väzeň, Kráľohoľská**. V básňach venovaných tureckému odboju vyzdvihol hrdinstvo a vlastenectvo slovenského národa počas tureckých vpádov: **Turčín Poničan** - je to dojímavý príbeh slovenskej ženy, ktorú odvedie Turek do otroctva. Matka v ňom spoznáva vlastného syna, ktorého ako dieťa odvliekli Turci. Syn ju žiada, aby zostala pri ňom a pri vnúčati, ale ona odmieta život v prepychu a chce sa vrátiť domov. Patriotizmus (láska k vlasti) víťazí nad bohatstvom. Ďalšie básne sú: **Boj pri Jelšave a Branko** - záverečné verše tejto básne má vyryté na náhrobnom kameni: "*Pravde žil som, krivdu bil som, verne národ môj ľúbil som.*"

Medzi najznámejšie jeho básne patrí **Mor ho!** Jej základnou myšlienkou je myšlienka vlastenectva, lásky k rodnému kraju a právo človeka na slobodu. Záverečné verše boli výzvou do boja za slobodu, v ktorom hodno položiť aj život:

*"A ty, mor ho! - hoj, mor ho! detvo môjho rodu,
kto kradmou rukou siahne na tvoju slobodu;
a čo i tam dušu dáš v tom boji divokom:
mor ty len, a voľ' nebyť, ako byť otrokom."*

Autor tu použil historický námiet z čias rímskeho panstva. Dej umiestnil na hranice vlasti k Dunaju, pod "pevný hrad". Sem prichádzajú hrdinskí slovanskí junáci k pyšnému cisárovi s mierovým posolstvom – tu autor zdôrazňuje pracovitosť, mierumilovnosť, pohostinnosť, hrdosť a odvahu Slovanov. Cisár odmieta ich dary a dá im jasne najavo, že si ich prišiel zotročiť. Nasleduje hrdinská odvetá, v ktorej slovanskí junáci bojujú proti presile a padnú ako víťazi. V závere zahanbený cisár prezerá hromady svojich mŕtvych vojakov a v ušiach mu znie výkrik slovenských junákov, s ktorým sa vrhli do boja: Mor ho!

JANKO KRÁĽ

Bol najrevolučnejším štúrovským básnikom. V jeho tvorbe sa najvýraznejšie prejavil *romantický protiklad medzi snom a skutočnosťou*. Nielen svojou tvorbou, ale aj životom dokazoval svoj postoj k utlačaniu - s priateľom Rotaridesom burcoval ľud proti pánom, za čo bol väznený v Šahách a Pešti. Pre svoju zvláštnu povahu si vyslúžil prívlastok "divný Janko". I on študoval na lýceu v Bratislave a po zbavení Štúra profesúry zorganizoval protestný odchod študentov do Levoče. Na túto udalosť reagoval aj básňou **Duma bratislavská**.

Písal revolučné básne, ponášky na ľudové balady a filozofické básne. Básňou **Jarná pieseň** privítal revolúciu v r. 1848. Je jednou z najkrajších básní o slobode, kde vyzýva všetky slovanské národy, aby sa spojili a bojovali o svoju slobodu:

*Zakukala kukulienka jarnú čerstvú nôtu,
vyvolala zas celý svet ospalý k životu.
Slobody hlas mocný budí zase všetky zeme:
a my, chlapci podtatranskí, či sedieť budeme?
Tajná sila všetky hate a prekážky borí:
a nás slabých majú vysmiať naše zrutné hory?*

V básni **Orol vták** je orol symbolom slobody, voľnosti - v závere nájdeme známy motív (Hollý - v epose Svatopluk, Chalupka - v básni Mor ho!) : "*radšej zhynie na poli, ako by žil v nevôli.*" V básni **Šahy** vyjadril sklamanie z potlačenia revolúcie.

Kráľ písal aj ponášky na ľudové balady. Medzi jeho najznámejšie balady patria: **Zverbovaný, Zabitý, Bezbožné dievky, Kríž a čiapka a Zakliata panna vo Váhu a divný Janko** - autor sa tu stotožňuje s postavou divného Janka (autoštylizácia). Zakliata panna symbolizuje márnú snahu autora odkliať, oslobodiť Slovensko. Vo filozofickej básni **Dráma sveta** vyjadruje svoj postoj k minulosti, prítomnosti a budúcnosti ľudstva. K jánošíkovskému motívu sa vrátil v skladbe **Výlomky z Jánošíka**.

JÁN BOTTO

Bol najmladším štúrovským básnikom. Študoval na lýceu v Levoči v čase, keď tam prišli študenti z Bratislavy. Keďže tvoril až po potlačení revolúcie, v jeho tvorbe nenájdeme revolučné výzvy do boja, ale sklamanie z jej potlačenia. Tieto myšlienky nájdeme v skladbe **Smrť Jánošíkova**. Má 9 spevov a autor v nej zachytáva posledné dni zlapaného a uväzneného Jánošíka, ktorý vo väzení uvažuje nad svojou vinou a pýta sa: "*Ale kto viac zbíjal, ja, či kati moji?*" Piaty spev patrí medzi najkrajšie básne o slobode - tu vyjadril aj nádej v lepšiu budúcnosť Slovákov:

*" No príde i prísť musí, ten bohatier boží,
čo zákon pošliapaný na oltár vyloží, -
no príde i prísť musí ten veľký deň súdu
a za stôl si zasadne pravda môjho ľudu."*

Posledné dva spevy sú obrazom zakliateho Slovenska. Jánošík zomiera, no jeho postava naďalej žije v ľudovej slovesnosti. Autor končí skladbu svadbou Jánošíka s kráľovnou víl.

Botto písal aj ponášky na ľudové balady, v ktorých hrdina zahynie, lebo sa dopustí morálneho priestupku (zrada, vražda, nedodržanie sľubu): **Žltá Palia, Margita a Besná**.

KAREL HYNEK MÁCHA

Patril medzi najobľúbenejších českých romantických básnikov. Vrcholom jeho tvorby je lyricko-epická skladba **Máj** - máj je symbolom prebúdajúceho sa života českého národa. Vilém opúšťa svojho otca, stáva sa zbojníkom a otcovrahom. Jeho milá Jarmila sa utopí, on sa dostáva do väzenia a končí na popraviske. Skladba je stavaná na protikladoch: láska - smrť, mladosť - smrť, máj - mesiac lásky a smrti. Často ju prirovnávajú k Bottovej Smrti Jánošíkovej - obaja hrdinovia sú rebeli, búria sa proti spoločnosti, sú individualisti a končia tragicky - typickí romantickí hrdinovia.

OBRAZ ĽUDU V TVORBE A. SLÁDKOVIČA A P. O. HVIEZDOSLAVA

Obraz života jednoduchých ľudí je v slovenskej literatúre veľmi frekventovaný. Takmer všetci naši literáti pochádzali z jednoduchých pomerov, mali blízky vzťah k chudobným pracovným ľuďom a dobre poznali ich problémy. Vyzdvihovali ich kladné morálne vlastnosti

Medzi autorov, ktorí sa zaoberali postavením slovenského ľudu a jeho perspektívami, patria Andrej Sládkovič, predstaviteľ romantizmu, a Pavol Országh-Hviezdoslav, predstaviteľ realizmu. Romantici ľud často idealizovali, kým realisti poukazovali aj na jeho tienisté stránky.

ANDREJ SLÁDKOVIČ (vl. menom Braxatoris)

Bol najcitovnejším štúrovským básnikom. Narodil sa v Krupine v chudobnej mnohodetnej rodine a na štúdiá si musel privyrábať. Vyučoval v rodine Pišlovej v B.Štiavnici a zaľúbil sa do ich dcéry Márie. Táto láska sa nenaplnila, no bola podnetom pre vznik lyricko-reflexívnej (úvahovej) skladby *Marína*. Štúrovci ju neprijali s nadšením, lebo doba si vyžadovala revolučnú a vlasteneckú poéziu. V tejto skladbe spája autor lásku k žene s láskou k vlasti: "...vlast' drahú ľúbiť v peknej Maríne, Marínu drahú v peknej otčine a obe v jednom objímať." Keď sa dozvedá, že Marína sa na nátlak matky vydala, mení sa postava Maríny na vidinu. V jeho veršoch sa objavuje víla, ktorá ho láka na druhý svet. Autor pomýšľal na smrť, no zavčasu sa spamätá a nájde si nový zmysel života v práci pre vlasť. Víle odpovedá: "Vila, ty zostaň tam v svojom nebi, mňa ešte ľudské viažu potreby a vlasť moja je na zemi." V závere spomína na prežitú lásku, ktorá nezomrie, je večná, pretože "diamant v hrude nezhnije."

Detvan—lyr.-ep. skladba; v postavách Martina a Eleny ospieval slov. ľud a prírodu; má 5 spevov:

1. Martin - je oslavou podpolianskej prírody, spätosti človeka s ňou; zoznamujeme sa s Martinom Hudcovie, ktorý zabije sokola v nerovnom súboji so zajacom.
2. Družina - s Martinom sa stretávame v kruhu valachov na salaši; tu sa dozvedá, že sokol patril kráľovi; vyslobodí z rúk zbojníkov Eleny, pričom jedného zabije. Tu nájdeme aj úvahy o ľudovom umení a o slávnej budúcnosti Slovákov.
3. Slatinský jarmok - Martin sa tu stretáva s kráľom Matiašom (Matej Korvín), prizná sa mu otvorene, že zabil sokola i zbojníka a kráľ ho odmení - dá mu koňa i kantár. Páči sa mu jeho odvaha, otvorenosť, statočnosť i hrdosť. Chce ho získať do svojho Čierneho pluku.
4. Vohl'ady - preoblečený kráľ chce preveriť vernosť Eleny, ponúka jej prsteň, ale tá zostáva verná Martinovi; je ideálom slovenskej ženy.
5. Lapačka - verbovanie chlapcov do armády. Martin sa dá zverbovať pod podmienkou, že si nechá kroj, fujaru, valašku a vrkoče.

Hlavné postavy sú obrazom mravnej sily ľudu a zárukou národnej budúcnosti. Báseň obsahuje úvahy o ľude. Autor vie i o jeho negatívnych stránkach, ale verí v jeho skvelú budúcnosť (idealizuje ho).

DETVAN

*Stojí vysoká, divá Poľana,
mať stará ohromných stínov,
pod ňou dedina Detvou volaná,
mať bujná vysokých synov:
či tých šarvancov Detvy ozrutných
Poľana na tých prsiach mohutných
nenosí a nenadája?
Alebo aspoň na tie výšiny
nehľadá dcéra tejto rodiny,
keď má porodiť šuhaja?*

MARÍNA

*Ja sladké túžby, túžby po kráse
spievam peknotou nadšený,
a v tomto duše mojej ohlase
svet môj je celý zavretý;
z výsosti Tatier ona mi svieti,
ona mi z ohňov nebeských letí,
ona mi svety pohýna;
ona mi kýva zo sto životov;
No centrom, živlom, nebom, jednotou
krás mojich - moja Marína!*

PAVOL ORSZÁGH - HVIEZDOSLAV

Bol najplodnejším a najvšestrannejším básnikom realizmu. Písal výlučne vo veršoch. Jeho tvorbu môžeme rozdeliť na: lyriku, epiku, drámu a preklady. Je autorom 8 lyrických cyklov: *Sonety, Letorosty, Prechádzky jarom, Prechádzky letom, Žalmy a hymny, Stesky, Dozvuky a Krvavé sonety* - v nich reaguje na 1.svetovú vojnu.

Ťažisko jeho diela je však v epike, ktorú rozdeľujeme na:

a) krátku - sú to obrázky zo života dedinského ľudu: *Prvý záprah, Poludienok, Bútor a Čútor, Na obnôcke, Zuzanka Hraškovie* -balada

b) veľkú - *Hájnikova žena, Ežo Vlkolinský, Gábor Vlkolinský*. V prvej rieši vzťah medzi šľachtou a ľuďom, v druhých dvoch sa zaoberá otázkou zemanstva.

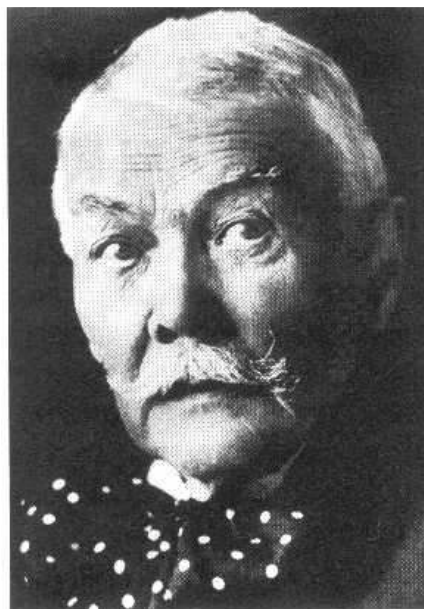
Hájnikova žena - je to lyricko-epická skladba, kompozične rozdelená na 15 spevov a dve samostatné básne: Pozdrav a Zbohom. Základný konflikt spočíva v rozpore medzi šľachtou a ľuďom.

Dej sa odohráva na Orave. Miško Čajka po smrti svojho otca získa miesto hájnika a uchádza sa o ruku Hanky, dcéry bohatého gazdu. Po svadbe žijú šťastne v hájovni. Mladý šľachtic Artuš Villáni sa pokúša zviest' Hanku Čajkovú, ženu hájnika, ktorá ho v sebaobrane zabije a pomätie sa z toho. Zápleтка sa začína už vtedy, keď sa v kostole prvý raz uprú na Hanku Artušove vlčie oči. Jej muž Miško vezme vinu na seba, ale po jej pravdivej výpovedi ho súd oslobodí. Hanka vyzdravie, keď sa jej narodí syn.

Epická časť sa strieda s lyrickými opismi prírody, ktoré však nie sú samoúčelné - sú predobrazom budúcich dejov. V 2. speve prichádza Miško po smrti svojho otca-horára prosiť do kaštieľa o službu. Tu vidíme, s akým pohrdaním sa šľachta správala k jednoduchým ľuďom. Autor odmieta morálku šľachty a jednoznačne stojí na strane ľudu.

Pozdrav (úryvok)

*Pozdravujem vás, lesy, hory,
z tej duše pozdravujem vás!
Čo mrcha svet v nás skvári, zmorí,
zrak jeho urknul, zmámila
lož, ohlušila presila:
vy k žitiu privediete zas,
vy vzkriesite, vy zotavíte,
z jatrivých vyliečite rán,
v opravdu priamom, bratskom cite
otvoriac lono dokorán,
a srdečnosť kde odveká,
kde nikdy nevyspela zrada,
bez dotazu, kto on? čo hľadá?
Na lono to, hľa, v objem sladký,
ramenom láskyplnej matky
pritúliac verne človeka...*

Pavol Országh-Hviezdoslav

POREVOLUČNÉ A MATIČNÉ ROKY V SLOVENSKEJ LITERATÚRE (1850 - 1875)

Po potlačení revolúcie 1848/1849 nastolila viedenská vláda krutý policajný režim. Toto obdobie sa podľa vtedajšieho ministra vnútra Alexandra Bacha nazýva *Bachov absolutizmus*. Vyznačuje sa ponemčovaním, cenzúrou tlače, prenasledovaním uvedomelých vlastencov (Štúr, Hurban a Hodža žijú pod policajným dozorom), zakázané sú Slovenské pohľady (vydával ich Hurban). Toto obdobie trvalo desať rokov.

Jediný úspech tohto obdobia predstavuje vyriešenie sporu o spisovný jazyk. Dovtedy sa používali tri jazyky: štúrovčina, berňolákovčina a čeština. K dohode došlo až po vypracovaní nových zásad gramatiky, ktoré na návrh Hodžu vypracoval **Martin Hattala**. Bol zavedený **etymologický pravopis** (odvodený od pôvodu slov) a za SZ prijali stredoslovenské nárečie. Hattala napísal ***Krátku mluvnicu slovenskú (1852)*** - zaviedol y, dvojhlásky ia, ie, iu (s i, nie s j), ô, de, te, ne, le, di, ti, ni, li bez mäkčeňa a dvojhlásku ô. Zvíťazila Štúrova koncepcia.

Oživenie slovenského národného života nastáva až po páde Bachovho absolutizmu. V roku **1860** bol vydaný **Októbrový diplom**, v ktorom panovník sľubuje zrovnoprávnenie všetkých národov žijúcich v Uhorsku. Viedenská vláda však sľub nespĺnila, a tak sa 6.-7. júna **1861** v Turčianskom sv. Martine zišli predstavitelia slovenského národného života a prijali dokument **Memorandum národa slovenského**, v ktorom žiadajú viedenskú vládu o správu nad vlastným územím, uznanie spisovného slovenského jazyka, založenie slovenských škôl a kultúrnych inštitúcií. Z požiadaviek boli uskutočnené len niektoré.

V roku **1863** bola založená **Matica slovenská**. Jej prvým predsedom bol katolícky biskup Štefan Moyzes a podpredsedom Karol Kuzmány, sídlom bol Martin. Úlohou MS je uchovávať a rozvíjať kultúrne dedičstvo Slovákov. Boli založené aj tri slovenské gymnáziá – vyššie v Revúcej (1862) a nižšie v Martine a v Kláštore pod Znievom.

V roku **1867** bolo rakúsko - maďarské vyrovnanie a správu nad územím Slovenska získala maďarská šľachta. Nastáva opäť pomadžarčovanie, ktorého dôsledkom bolo zatvorenie slovenských škôl a v **1875** aj Matice slovenskej. Jej činnosti bola obnovená až v roku **1919**, po vzniku ČSR. Toto obdobie nazývame v dejinách slov. národa matičným.

V umení sa dostáva do popredia mladá generácia, ktorá upúšťa od princípov romantizmu a viac sa zameriava na realitu, skutočnosť.

V **1871** vyšiel **almanach Napred**, ktorý vydal Pavol Országh a Koloman Banšell. Je to nástup generácie realistov.

Z literárnych druhov prevláda próza a rozvíja sa dráma. Z tém dominuje otázka spolunažívania Slovákov a Maďarov.

Predstavitelia: **Ľudovít Kubáni, Gustáv Kazimír Zechenter - Laskomerský, Ján Palárik - Beskydov, Jonáš Záborský.**

Poznámka: Slovo "matica" je staroslovienskeho pôvodu a neznamena matka, ale žriedlo, prameň, v niektorých jazykoch i včeliu kráľovnú. Prvú Maticu si založili Srbi, nekôr Česi, Chorváti...

JONÁŠ ZÁBORSKÝ

Narodil sa v Zábore v zemianskej rodine. Študoval teológiu a filozofiu v Halle, kde sa zoznámil so Štúrom a už tu sa nezhodli v niektorých názoroch na zemianstvo i spisovný jazyk. Bol evanjelickým farárom, no z existenčných dôvodov prestúpil (konvertoval) z evanjelickej viery na katolícku, no bol sklamaný, lebo ho premiestnili do Košíc na nemeckú faru a neskôr do

chudobnej dedinky Župčany pri Prešove, kde zomrel a je aj pochovaný. Celý život bol nepochopený vlastnou generáciou i štúrovcami. Bol literárne všestranným autorom - písal poéziu, prózu i drámu.

Poézia:

Zbierka **Žehry**, okolo ktorej sa rozprúdila živá polemika a odsúdili ju hlavne štúrovci pre zastaralý spôsob písania (používa časomieru a češtinu). V zbierke **Bájky** na zvieratách kritizuje negatívne javy v ľudskom správaní.

Próza:

Písal krátke satirické poviedky a dve autobiografické prózy, a to **Panslavistický farár** (pansláv = národovec) a **Dva dni v Chujave** - je to satira na súčasné pomery na Slovensku. Má dve časti:

- 1.) **Deň škaredý** - je to reálny obraz života na slovenskej dedine, kde vládne maďarizácia, národnostný i sociálny útlak, bieda, nevzdelanosť, alkoholizmus, strach pred vrchnosťou.
- 2.) **Deň pekný** - je to ideálny obraz slovenskej dediny, ktorá sa zmenila, povzniesla sa z biedy hlavne zásluhou farára a učiteľa. Nájdeme tu zárodok spoločného (družstevného) hospodárenia a materskej škôlky.

Dráma:

Napísal mnoho historických hier, z nich najvýznamnejšie sú **Bitka pri Rozhanovciach** a hra **Najdúch** - je to veselohra o nemanželskom dieťati statkára Kobozyho a zvedenej sedliackej dievčiny. Dej sa odohráva v Chujave.

Jónáš Záborský

Tretia budova Matice slovenskej na Hostihore v Martine.
– Sídlo správy viacerých oddelení Matice slovenskej
s depozitárom knižničných a literárnoarchívnych zbierok

REALIZMUS V EURÓPSKEJ LITERATÚRE

19. storočie je charakteristické rozvojom prírodných vied, priemyselnou revolúciou a rozvojom kapitalizmu. V tomto období vzniká aj nový filozofický smer - **pozitivismus**, ktorého zakladateľom je August Comte. Pozitivisty tvrdili, že pravdivé, skutočné, reálne je len to, čo sa dá overiť, dokázať, vidieť na vlastné oči. Táto filozofia ovplyvnila aj umelcov, ktorí sa snažili zobrazit' skutočnosť pravdivo a reálne. Túto novú umeleckú metódu nazývame **realizmus**. Autori boli kronikármi doby, snažili sa priblížiť umenie životu. Znak realizmu:

1. Oproti romantizmu, ktorý vykreslil výnimočného hrdinu, realisti vykreslili **typického hrdinu** - človeka, ktorý v sebe spája vlastnosti väčšieho kolektívu.
2. Kým v romantizme prevládala poézia, v realizme je to **próza**, hlavne **poviedka a román**, v ktorom má autor väčší priestor, aby čo najvernejšie a najvšestrannejšie stvárnil danú spoločnosť. Hrdinami sú ľudia zo všetkých spoločenských vrstiev.
3. V romantizme bol v popredí cit (sentimentalizmus), v realizme je to **rozum (racionalizmus)**.

FRANCÚZSKO:

STENDHAL- román *Červený a čierny*, kde čierna symbolizuje francúzsku spoločnosť a červená ľudskú túžbu po plnom živote. Hlavný hrdina je Julien Sorel, ctižiadostivý mladý muž, ktorý svoj boj však prehráva.

GUSTAVE FLAUBERT (flobér)- román *Pani Bovaryová* - typický príbeh ženy, ktorá si vydržiava milenca a keď sa dostane do finančnej krízy milenc ju opustí a ona spácha samovraždu.

Vo francúzskej literatúre často nájdeme tento motív. Podobne často sa stretáme aj s mladými mužmi, ctižiadostivými, túžiacimi po kariére a postavení, ktorí využívajú na ich dosiahnutie ženy.

GUY DE MAUPASSANT (mopasán)- román *Miláčik* (podobný motív)

EMILE ZOLA - v jeho románoch nájdeme sociálny podtón - *Brucho Paríža, Zabijak*

HONORÉ DE BALZAC - z jeho románov sa dozvieme viac o francúzskej spoločnosti než z akýchkoľvek odborných diel historikov. Jeho hrdinovia sa v mnohom podobajú jeho vlastnému osudu, jeho túžbe po sláve a postavení, ktorej obetoval i zdravie. V jeho románoch sa stretáme s ľuďmi poctivými, ktorých bezohľadne zneužívajú rôzni špekulanti. Napísal vyše 90 románov, ktoré zhrnul do spoločného cyklu pod názvom *Ľudská komédia*

S mnohými postavami, ktorých je asi 2 000, sa stretáme vo viacerých jeho dielach. Najvýznamnejšie z tohto cyklu sú:

Gobseck - obraz typického úžerníka.

Šagrénova koža - mladý šľachtic získa od starinára osliu kožu, ktorá má zázračnú moc splniť svojmu majiteľovi všetky želania, ale zakaždým sa koža zmenší a približuje tak smrť svojmu majiteľovi. Autor upozorňuje na zhubnú silu túžby po moci a peniazoch.

Sesternica Beta

Lesk a bieda kurtizán

Eugénia Grandetová

Otec Goriot - bohatý obchodník žije len pre svoje dve dcéry (Anastázia, Delfína). Dal im celý majetok, aby sa mohli dobre vydať a dostať sa do vyšších kruhov. Jedna sa vydá za baróna a druhá za bankára. Goriot sa presťahuje do chudobného penziónu, aby mohol byť blízko svojich dcér. Nechce vidieť, že ho zneužívajú a hanbia sa za neho. Platí za ne dlhy, rozpredáva svoj majetok a sám chudobnie. Okolie ním opovrhuje a vysmieva sa mu. Jediný, kto s ním súcíti, je chudobný študent Rastignac [rastiňak]. V románe vystupuje množstvo postáv, s ktorými sa stretávame i v ďalších dielach. Zaujímavá je postava galejníka, zločinca Vautrina [votrána],

ktorý bojuje proti spoločnosti svojimi metódami. Zneškodňuje bohatých, aby sa sám obohatil. Goriot zomiera chudobný a opustený. Na smrteľnej posteli sa vyznáva Rastignacovi: "*Človek musí umrieť, aby poznal, čo sú to deti.*" Počas deja sa mení charakter Rastignaca. Úsilie preniknúť do vyššej spoločnosti zatieni jeho dobré predsavzatia. Využíva svoju mladosť a šarm, ktoré mu pomáhajú dosiahnuť úspechy najmä u žien. Román sa končí jeho cynickou výzvou: "*A teraz uvidíme, kto z koho.*"

Balzac vychádza z presvedčenia, že človek nie je ani dobrý, ani zlý, spoločnosť ho nekazí, ale podlieha v dobrom i v zlom svojmu spoločenskému prostrediu.

ANGLICKO:

CHARLES DICKENS – vyrastal v chudobných pomeroch, jeho otec bol pre dlhy vo väzení. Na toto poníženie nezabudol do konca života, a preto vo svojich prácach často opisuje ťažký život chudobných detí.

Pamäti Klubu Pickwickovcov (Kronika Pickwickovho klubu) – je to obraz Anglicka v 19. storočí. Zobrazuje putovanie pána Pickwicka a jeho troch priateľov po anglickom vidieku so zámerom lepšie poznať život. Opisy veselých dobrodružstiev sa striedajú s kritikou anglického zákonodarstva a sociálnej nespravodlivosti.

Oliver Twist - v tomto románe odhaľoval pokrytectvo spoločnosti, román je obžalobou anglickej zaostalosti v sociálnych otázkach. Na osudoch osirelého chlapca prežívajúceho veľa trpkosti a ponižovania vnika do prostredia najbiednejších londýnskych vrstiev.

David Copperfield - tento román má autobiografické črty.

RUSKO:

NIKOLAJ VASILIEVIČ GOGOL – narodil sa na Ukrajine v rodine statkára; kritizoval pomery v Rusku, pričom využíval humor a satiru. Pri čítaní jeho diel sa čitateľ musel smiať a po prečítaní plakať – preto u neho hovoríme o "smiechu cez slzy". Romány: ***Mŕtve duše*** - hlavnou postavou je budúci podnikateľ Čičikov, ktorý skupuje od statkárov mená mŕtvych nevoľníkov, aby vzbudil dojem bohatého muža a získal pôžičku.

Drámy: Ženba, Revízor - komédia, v ktorej kritizuje pomery na ruskom vidieku: úplatkárstvo, pokrytectvo a karierizmus miestnych úradníkov. Hlavným hrdinom je úradníček Chlestakov, ktorý prijíma úlohu falošného revízora a zisťuje, aké neporiadky vládnu v meste;

IVAN SERGEJEVIČ TURGENEV - pochádzal zo šľachtickej rodiny, ale žil väčšinou vo Francúzsku a bojoval (perom) proti nevoľníctvu. Napísal romány ***Rudin*** (tu vykreslil typ zbytočného človeka) a ***Otcovia a deti***, kde hovorí o generačných problémoch ;

FJODOR MICHAJLOVIČ DOSTOJEVSKIJ - majster psychologickej prózy; najznámejšie romány: ***Idiot*** a ***Zločin a trest*** - psychologické štúdia študenta Raskol'nikova, ktorý zabije starú úžerničku a jej sestru. Tu začína jeho utrpenie, ktoré vyvrcholí priznaním viny na polícii, po ktorom trest prijíma s úľavou.

LEV NIKOLAJEVIČ TOLSTOJ - pochádzal zo šľachtickej rodiny a takmer celý život prežila jeho rodina v Jasnej Poláne (jeho osobným lekárom bol Slováčok Dušan Makovický). Napísal autobiografickú trilógiu: ***Detstvo, Chlapčensstvo, Junoštvo***.

Medzi najvýznamnejšie romány patrí epejeja ***Vojna a mier***. Je to obraz života niekoľkých ruských šľachtických rodín v období vojny s Napoleonom.

Anna Kareninová - príbeh ženy, ktorá sa nepodriadi spoločenským konvenciám, ide za osobným šťastím, no všade sa stretáva s odsúdením. Nakoniec svoj život ukončí samovraždou pod kolesami vlaku.

ANTON PAVLOVIČ ČECHOV - povoláním lekár, majster poviedky a autor známych divadelných hier. Jeho poviedky mali humoristický a satirický charakter. Vysmieva sa v nich z pokrytectva, malomeštiactva, poníženosti. Najznámejšie sú: ***Chameleón, Smrť úradníka, Dáma***

so psíčkou. Svojím hrdinom dáva charakteristické mená, ktoré vystihujú ich povahu. Vo svojich divadelných hrách sa zameril hlavne na vidiecku šľachtu. Významnú úlohu v nich hrá psychika postáv a lyrizmus (náladové podfarbenie). Najznámejšie divadelné hry: **Tri sestry, Višňový sad, Čajka, Ujo Váňa.**

ČESKO:

JAN NERUDA - celý život prežil v Prahe na Malej Strane a toto prostredie poznačilo celý jeho život i tvorbu. Povoláním bol novinár; písal poéziu i prózu. Klasickým dielom českého realizmu je jeho zbierka poviedok **Povídky malostranské** - na základe vlastných spomienok a zážitkov zobrazil malostranské prostredie. Vystupuje tu množstvo postáv a postavičiek s dobrými i zlými vlastnosťami - napr. poviedky: *Doktor Kazisvět, Přivedla žebráka na mizinu.* Z básnických zbierok je to napr. zbierka **Písně kosmické**, v ktorej vyjadril svoju vieru v ľudský rozum a pokrok vo vede napr. v básni *Jak lvové bijem o mříže*

ALOIS JIRÁSEK - povolaním stredoškolský profesor histórie. Vo svojich rozsiahlych románových cykoch a drámach sa venoval historickým témam - hlavne z husitského obdobia, napr. divadelné hry: **Jan Hus, Jan Žižka, Jan Roháč.** Medzi najvýznamnejšie jeho romány patrí román **Psohlavci** - zobrazil boj Chodov (v erbe psia hlava) proti Habsburgovcom. Povstanie vedené Janom Kozinom bolo potlačené a jeho vodcovia popravení. **Staré pověsti české** – zbierka povestí z dejín českého národa (o vzniku Čiech, o praotcovi Čechovi, o Libuši, o Karolovi IV., o pražskom orloji...).

Ilustrátorom jeho kníh bol Mikoláš Aleš, jeho osobný priateľ.

OBRAZ ZEMIANSTVA V DIELACH SLOVENSKÝCH REALISTOV

Zobrazovanie zemianstva - jeho úpadok a možnosť jeho zaradenia sa do boja o národnú slobodu - bolo častou témou autorov v 2. polovici 19. storočia. Autori hľadali vrstvu, ktorá by sa postavila na čelo národa, ale postupne zistili, že je to vrstva odnárodnená, bez záujmu o národ, z ktorého pochádza - pomad'arčená a majetkovo často na úpadku. Hrdí sú často už nie na svoje bohatstvo, ale na svoj pôvod. Tento stav zemianstva vystihuje myšlienka neznámeho autora: „Človek, ktorý sa nemôže pochváliť ničím iným ako vznešenými predkami, podobá sa zemiaku: jeho lepšia časť je pod zemou“.

JÁN KALINČIAK

Prozaik zo štúrovskej generácie, ktorého tvorba smerovala od romantizmu k realizmu. Na jeho literárnu tvorbu mala veľký vplyv matka, pôvodom zemianka, ktorá mu v detstve rozprávala o histórii zemianskych rodín na Turci. Túto vrstvu zobrazil v humorne ladenej próze Reštaurácia (z hľadiska pôvodu je toto slovo archaizmus – zastaralé slovo). Spracoval tu motív "kortešačiek" (získavanie voličov) a zápas dvoch znepriatelených zemianskych rodín o miesto vicišpána. Nie je to typické romantické dielo. Romantické prvky v ňom sú: prísaha a jej porušenie, trest zaň, intrigy a láska. Realistický je obraz boja o získanie voličov: hašterenie, úskoky, podvody. Zemianstvo upadá hospodársky i morálne. Postupne sa mení na vrstvu neschopnú povzniesť sa nad osobné záujmy.

Kalinčiak *zobrazil zemanov ako vrstvu, ktorá sa stala príťažou pre slovenský národ a niet pre ňu cesty späť*. Zanikajúci svet zemanov zobrazuje s úsmevom a humorom, ale i napriek tomu je jeho pohľad kritický a presvedčivý. Práca je zaujímavá aj po jazykovej stránke - obsahuje množstvo prísloví, porekadiel a frazeologizmov (ustálené slovné spojenia), čo svedčí o výbornej znalosti jazyka autora.

SVETOZÁR HURBAN- VAJANSKÝ

Bol najstarším synom štúrovskeho prozaika Jozefa Miloslava Hurbana a jeho manželky Aničky Jurkovičovej, prvej slovenskej herečky. Narodil sa v Hlbokom, vyštudoval právo, pracoval ako advokát a redaktor (Národné noviny, Slovenské pohľady). Písal poéziu i prózu..

Zemianstvo sa stalo hlavnou témou v jeho vrcholných prozaických dielach. Zaujímala ho otázka možnosti návratu zemianstva do národného tábora.

V románe Suchá ratolesť je hlavnou postavou zeman Stanislav Rudopoľský z Rudopolia, ktorý sa po potulkách po Európe vracia do rodného kraja. K slovenskému prostrediu nemal nijaký vzťah, kým sa nezoznámil s rodinou uvedomelého statkára Vanovského, učiteľom Tichým a mladou vdovou Adelou Rybáričkou. Pod ich vplyvom sa stáva aktívnym bojovníkom za práva Slovákov. *Autor videl záchranu zemianstva ("suchej ratolesti") v jeho spojení s národne uvedomelou slovenskou inteligenciou.*

PAVOL ORSZÁGH- HVIEZDOSLAV

Narodil sa na Orave vo Vyšnom Kubíne v schudobnej zemianskej rodine. Ako 13-ročný odišiel k strýkovi do Miškolca a hoci nevedel ani slovo po maďarsky, po roku sa z neho stal najlepší žiak. Po strýkovej smrti sa po dvoch rokoch vrátil na Slovensko a stredoškolské štúdiá dokončil na evanjelickom lýceu v Kežmarku. Tu sa naučil po nemecky. K tomuto obdobiu sa viaže historka, na ktorú si neskôr spomína v básni *Mňa kedys'zvádzal svet*. Právo študoval v Prešove a tu s Kolomanom Banšellom zostavil almanach **Napred (1871)**, ktorým vystúpila mladá generácia realistov na verejnosť.

Ako advokát pôsobil v Dolnom Kubíne, no najdlhšie v Námestove (takmer 20 rokov) – toto obdobie bolo literárne najplodnejšie. Jeho inšpiráciou bola krásna oravská príroda – pod Babou horou v horárni Na podvrší našiel tému pre Hájnikovu ženu.

Hviezdoslav písal výlučne vo veršoch. Jeho poézia je náročná - používa často zmenu slovosledu, novotvary a nárečové slová. Jeho tvorbu delíme na:

1. lyriku
2. epiku
3. drámu
4. preklady

LYRIKA

Hviezdoslav napísal 8 lyrických cyklov: *Sonety, Letorosty I.,II.,III.* – obsahujú aj cyklus básní z obdobia tzv. čierneho roku; sú to básne z obdobia, kedy mu zomrela matka, otec i brat; cyklus uzatvárajú básne *Priadka a Roľník*, ktoré venoval matke a otcovi; *Žalmy a hymny, Prechádzky jarom, Prechádzky letom* – prírodná lyrika; *Stesky, Dozvuky* – rekapituluje svoj život a tvorbu a smúti nad prichádzajúcou starobou; *Krvavé sonety* – tvorí ich 32 sonetov, v ktorých reaguje na prvú svetovú vojnu. V prvej časti opisuje hrôzy vojny, ktorú nazýva „krvavým kúpeľom ľudstva“; v druhej hľadá príčiny vzniku vojny (sebecko, túžba po moci) a v tretej volá po mieri: „...ó, vráť sa skoro, mieru milený, zavítaj s ratolesťou olivovou...“

EPIKA

Aj jeho epické diela boli veršované. Delíme ich na:

1. malú epiku – básne, v ktorých zobrazil život sedliakov: *Bútor a Čútor, Na obnôcke, Poludienok, Zuzanka Hraškovie* – balada;
2. veľkú epiku – zaoberal sa vzťahmi medzi sedliakmi a zemanmi: *Ežo Vlkolinský, Gábor Vlkolinský*; a vzťahmi medzi sedliakmi a šľachtou: *Hájnikova žena*;

DRÁMA

Námety pre dramatické diela čerpal z Biblie, napr. *Herodes a Herodias*.

PREKLADY

Hviezdoslav prekladal z maďarskej, nemeckej, ruskej, poľskej a anglickej literatúry.

Ežo Vlkolinský

Autor sa v tejto epickej skladbe zaoberá témou zemianstva. Jeho hrdinovia, schudobnelí zemanovia, už nie sú zaťažení majetkom, ale len zemianskou pýchou. V skladbe došlo k sporu medzi hrdou zemiankou - vdovou Esterou a jej synom Ežom, ktorý si chce vziať za ženu sedliacke dievča Žofku Bockovie. Matka ho vydedí a prichýli ho pyšný zeman - strýko Eliáš, ktorý mu vystrojí svadbu. Na svadbe došlo k sporu medzi sedliakmi a zemanmi, ktorí dokazujú svoju nadradenosť. Ežo sa prejaví ako odporca feudálnych prežitkov: "Sme rovní! áno - zemän - nezemän, v tom rozdielu viac niet." Záver skladby končí zmierením matky so synom zásluhou vnúčaťa. *Autor vidí budúcnosť zemianstva v jeho postupnom splynutí s ľudom.*

Príčinu úpadku zemianstva zobrazil Hviezdoslav v epickej skladbe *Gábor Vlkolinský*.

MARTIN KUKUČÍN

Zemianskej problematike sa nevyhol vo svojom diele ani Martin Kukučín. V protiklade s Vajanským i Hviezdoslavom zachytil v poviedke *Ked' báčik z Chochoľova umrie* úpadok zemianstva a jeho neschopnosť zasahovať do osudov vlastných i do osudov národa. *Je presvedčený o duchovnom i hmotnom úpadku zemianstva a o jeho neschopnosti stať sa vedúcou silou národa*. Zemianstvo reprezentuje schudobnelý zeman Aduš Domanický z Domaníc, ktorý prehajdákmal majetok po rodičoch a zadĺžil sa. Proti nemu stojí Ondrej Tráva, priekupník a podnikateľ, ktorý "zavesil gazdovanie na klinec a oddal sa špekulácii". Autor v poviedke využíva kontrasty, napr. medzi Adušovou a Ondrejovou rečou. Aduš rozpráva naširoko, ľahkomyselne, Ondrejova reč je stručná, konkrétna. Aduš navonok vystupuje ako pyšný a majetný zeman, hoci jeho majetok hynie. Ondrej má všetky znaky svojej triedy: je podnikavý, bezohľadný pri zhŕnaní peňazí.

Záver poviedky je harmonický: Aduš si pri hroboch svojich rodičov uvedomí, ako hlboko klesol a že nemôže ďalej takto žiť a Ondrej počká so splatením jeho dlhu.

Spomínaní autori veľmi dobre poznali problematiku zemianstva, hoci každý z nich ju rieši svojším spôsobom. Súvisí to s obdobím, v ktorom diela vznikli a s umeleckými metódami, ktoré používali jednotliví autori.

Pavol Országh Hviezdoslav

Svetozár Hurban Vajanský

Martin Kukučín

UMELECKÉ STVÁRNENIE ĽUDU V DIELACH SLOVENSKÝCH REALISTOV

ROMANTICKÁ LITERATÚRA idealizovala ľud, hovorila o jeho schopnostiach, sile, slávnej a bohatej histórii, aby tak prebudila národné povedomie Slovákov. Typickým príkladom je napr. Sládkovič a jeho skladba Detvan, v ktorej Martin a Elena sú obrazom mravnej sily a zárukou národnej budúcnosti.

REALIZMUS si už všímal základné spoločenské rozpory doby: rozdiel medzi šľachtou a ľudom, zemanmi a ľudom i samotné sociálne postavenie slovenského ľudu. V duchu zásad realizmu sa autori snažili opísať charaktery pravdivo, skutočne a priblížiť tak umenie životu.

MARTIN KUKUČÍN (vl. m. Matej Bencúr)

Narodil sa v Jasenovej na Orave; v Kláštore pod Znievom absolvoval učiteľské štúdium; neskôr študoval medicínu v Prahe (jeho spolužiakom bol Dušan Makovický, neskôr osobný lekár Tolstého) a ako lekár pôsobil v Dalmácii na ostrove Brač, kde sa aj oženil. Niekoľko rokov pôsobil v Južnej Amerike (Chille) medzi chorváckymi vystaňovalcami. Po návrate sa usadil v Chorvátsku, kde aj zomrel a bol pochovaný v Záhrebe. Jeho telesné pozostatky previezli neskôr na martinský cintorín. Pseudonym si zvolil po matke, ktorú prezývali v dedine „kukučka“.

Tematická skladba jeho diela je pestrá. V poviedkach, črtách i románoch uplatnil realistický prístup k spracovaniu tém. Často využíval humor.

1. **Študentské motívy** - poviedky *Pred skúškou*, novela *Mladé letá* - spomienky na stredoškolské štúdiá v Revúcej.

2. **Dedinské motívy** - dôraz kladie na charakterovú a psychologickú kresbu postáv, poviedky majú často monografický charakter (autor sa zameriava na osud jednej postavy).

Rysavá jalovica - je o kmetovcoch Adamovi Krtovi a Adamovi Trnkovi a o kúpenej a stratenej jalovici. Krt je novým typom komického hrdinu - už svojím výzorom je smiešny: je malý, pokrivkáva a zhoda jeho mena s krtom nie je náhodná. Adam je dobrák, ale pritom slaboch a priateľ alkoholu. Strach pred ženou Evou - jazyčnicou a túžba po poháriku sú zdrojom mnohých humorných scén.

Neprebudený - táto poviedka patrí k najtragickejším. Autor sa tu prejavil ako vynikajúci psychológ. V Ondrášovi Machuľovi vytvoril štúdiu dedinského mrzáka. Zuzka Bežanovie sľúbila žartom Ondrášovi, pastierovi husí, že sa zaňho vydá. Ondráš jej reči berie vážne a pripravuje sa na sobáš. Zo žartu sa stáva tragédia, keď na Zuzkinej svadbe s Janom Dúbravoviem vypukne požiar a Ondráš, v snahe zachrániť husi z horiaceho chlieva, zahynie v plameňoch.

Dies irae (Dni hnevu) – tu autor poukázal na závažný problém doby-honbu za peniazmi. Vytvoril typ chorobného lakomca Ondráša Sýkoru, ktorý celý život zhŕňal peniaze a keď o ne príde, stráca zmysel života. Na život sa pozeral iba cez peniaze, pre ne sa rozišiel s dedinou i synmi. Najdramatickejší je obraz jeho príchodu do richtárovho domu, kde leží jeho smrteľne chorý syn. Motívom jeho príchodu však nebol záujem o jeho zdravie, ale hľadanie ukradnutých peňazí. Záver je harmonický - otec sa zmieri so synom a ľutuje, ako žil doteraz.

Keď báčik z Chochol'ova umrie - tu dáva do protikladu životaschopného predstaviteľa ľudu Ondreja Trávu s príslušníkom zemanstva Adušom Domanickým z Domaníc. Na rozdiel od Vajanského bol Kukučín presvedčený o duchovnom i hmotnom úpadku zemanstva, o jeho neschopnosti stať sa vedúcou silou národa. Aduš prehajdákal majetok po rodičoch a zadlžil sa. Od Ondreja, sedliaka, ktorý "zavesil gazdovanie na klinec a oddal sa špekulácii",

zobral zálohu na jačmeň, ktorý nemá. V závere pri hrobách svojich rodičov si uvedomí, ako žije a chce sa polepšiť.

3. **Dalmácia** (dnes Chorvátsko)- tu vznikol román ***Dom v stráni*** - v popredí je láska, ktorej stoja v ceste majetkové rozdiely. Katica je dcérou rozvážneho sedliaka Mateho Beraca a Niko synom statkárky šory Anzuly - ich láska sa však rozplynie a zvíťazí rozum v duchu myšlienky: rovný nech si rovného hľadá. Rôzne spoločenské vrstvy sa musia navzájom rešpektovať, ale ich miešanie nevedie k šťastiu. Mate Berac má prirodzenú autoritu a záleží mu na dodržiavaní patriarchálnych rodinných tradícií.
4. **Južná Amerika** - román ***Mat' volá*** - je o ťažkom živote chorvátskych vystaľovalcov a ich túžbe po domove.

Kukučín písal aj cestopisy, historické romány a divadelné hry.

JOZEF GREGOR - TAJOVSKÝ

Vo svojich poviedkach priniesol portréty prostých chudobných ľudí, ktorí žijú z ruky do úst, no predsa sú naplnení bohatstvom ľudského citu a charakteru, často ukrytým za ľudským utrpením.

Narodil sa v Tajove v mnohohodnej rodine; vychovávali ho starí rodičia Greškovci. Študoval na učiteľskom ústave v Kláštore pod Znievom, no keďže nechcel byť nástrojom pomáďarčovania, zanechal učiteľstvo a odišiel študovať na obchodnú akadémiu do Prahy. Ako bankový úradník pracoval na viacerých miestach; posledné roky prežil v Bratislave, pochovaný je v Tajove.

Tajovský napísal množstvo poviedok, ktoré vyšli vo viacerých zbierkach. Medzi najkrajšie patria tie, v ktorých spomína na múdrosť, pracovitosť a láskavosť starých rodičov: ***Prvé hodinky***, ***Žliebky***, ***Do konca*** - končí ju slovami: "Pre nás žili, pre nás pracovali a strádali bez oddychu až do konca, i nechže je obom ľahká slovenská zem."

V poviedkach podal vynikajúci pohľad na dva protikladné svety na dedine: na boháčov a chudobu. Vidieť to najmä v poviedke ***Maco Mlieč***. Maco je sluhom u richtára. Slúži uňho celý život za jedlo, šaty, tabak a príslub, že ho doopatrujú do smrti. Rokmi však zanedbal svoj zovňajšok a keď cítil, že sa blíži jeho koniec, prišiel za richtárom "porátať sa" - mal pocit, že práve on je richtárovi dlžný a d'akoval mu za všetko. Neuvedomil si hodnotu vlastnej práce. Celý jeho život sa odohrával v maštali a v maštali aj zomrel. Po jeho smrti mu síce gazda vystrojil krásny pohreb, takže richtára celá obec pochválila, len sluhovia v obci si povrávali, že aj ho mal za čo pochovať.

Mamka Pôstková - predstavuje chudobnú, ale statočnú ženu, ktorú vyženie z domu vlastný syn, o ťažko zarobené peniaze pri repe ju oberie gazda, ale predsa pomáha neveste živiť deti. Autor čerpal námet pre túto poviedku z obdobia, keď pracoval ako bankový úradník a spoznal ženičku, ktorá chodila do banky splácať po halierikoch svoj trojkorunový dlh. Autor v oboch poviedkach *vzdvihuje statočnosť chudobných ľudí, ktorí celý život poctivo pracujú a ani po smrti nechcú po sebe zanechať dlhy.*

Apoliena - je príbeh o 15-ročnej Apolieny, ktorá ohluchla od bitky otca - pijana, príde do mesta za slúžku, ale aj tu je týraná pani majstrovou a učňami. Ich vzťah k nej sa zmení, keď sa dozvedia o príčine jej hluchoty.

Medzi tzv. "chlebové poviedky" patria:

Horký chlieb - poviedka o vdove, ktorá ťažko zarába na chlieb, aby uživila svoje deti - v noci stráži panské deti, má strach o svoje, a tak ich v mrazivej noci uteká pozrieť. Prechladne, ťažko ochorie a bojí sa o budúci osud svojej rodiny.

Na chlieb - dojímavý príbeh muža, ktorý prichádza do banky požičať si peniaze na chlieb. Ochorel, prišiel o prácu a jeho deti hladujú. Keď mu odmietnu dať pôžičku, lebo má slabých ručiteľov, vyroní slzu ľútosť, ktorá obmäkčí úradníkov a na miesto ručiteľov napíšu svoje mená.

Tajovský písal aj divadelné hry. Umelecky najhodnotejšie sú:

Statky - zmätky - najlepšia Tajovského dráma. Reaguje v nej na aktuálny problém slovenskej dediny - konflikt medzi majetkovými a medziľudskými vzťahmi. Hlavní hrdinovia sú bezdetní manželia, bohatí gazdovia Palčíkovci. Presvedčia rodičov Ďurka Ľavka a Zuzky Kamenskej, aby sa mladí zobrali a prišli bývať k nim. Palčíkovci nechcú platiť sluhov, preto mladí majú u nich pracovať a po ich smrti získať majetok. Manželstvo sa však rozpadá, pretože Ďuro stále chodí do krčmy za svojou bývalou láskou Betou. Zuzka preto odchádza k rodičom, aj keď čaká dieťa. Ďuro si potom privádza Betu. Tá ho nahovára, aby prinútil Palčíkovcov k prepísaniu majetku. Palčík Ďuro vyženie a Beta ho opúšťa. Ďuro chce začať odznova so Zuzkou, no tá ho odmieta. Zuzka je nový typ ženy v slovenskej literatúre - nedá sa ponižovať, má svoju hrdosť aj za cenu toho, že bude musieť vychovávať svoje dieťa sama, nevráti sa k Ďurovi, ktorý ju už sklamal.

Ženský zákon - nastoľuje aktuálne problémy medziľudských vzťahov. V popredí sú dve rodiny: rodina Miška Maleckého a Aničky Javorovej. Konflikty vyvoláva Dora Kalinová, klebetnica a dohadzovačka. Obidve matky chcú presadiť svoj "zákon" (aby mladí manželia zostali po sobáši u nich). Nevedia sa dohodnúť, u koho budú mladí po sobáši bývať. Maleckého matka nakoniec ustúpi. Autor kritizuje klebety a ohováranie, ktoré môže spôsobiť veľa zla. Kritizuje aj túžbu dedinského človeka spoločensky postúpiť.

BOŽENA SLANČÍKOVÁ - TIMRAVA

Pseudonym Timrava si zvolila podľa studničky, v ktorej nikdy nechýbala voda. Narodila sa v mnohodetnej rodine evanjelického farára v Polichne. Základné vzdelanie získala od otca. Celý život prežila v Novohrade - iba jeden rok navštevovala meštiansku školu v B. Bystrici a pol roka bola v Dolnom Kubíne spoločníčkou zámožnej vdovy Országhovej. Po otcovej smrti žila v susednej Ábelovej u brata - farára a posledné roky prežila v Lučenci, kde je aj pochovaná.

Jej literárne začiatky sú spojené s ručne písaným rodinným časopisom Halúzka. Písala hlavne poviedky, ktoré môžeme rozdeliť do štyroch tematických okruhov:

1. **autobiografické práce** - novela **Skúsenosť** - tu opisuje svoje zážitky v Dolnom Kubíne. Pani Bukovičovú (vdova Országhová) opisuje ako ženu pokryteckú a panovačnú - navonok veľká národovkyňa, no v skutočnosti obdivuje všetko maďarské; navonok milá, no v súkromí panovačná; Timrava seba predstavila v postave Maríny Majtáňovej a v postave básnika Javora spoznáваме Hviezdoslava, ktorý v tom čase žil v Dolnom Kubíne.
2. **poviedky z tzv. "panskej" spoločnosti** - predstavuje tu život vidieckej inteligencie pri kartách a zábavách, život bez práce. V niektorých novelách predstavuje ženy, ktoré túžia po rovnoprávnom postavení v rodine a v spoločnosti, no ich sny sa nenaplnia. Novely: **Ťažké polozenie, Veľké šťastie, Bez hrdosti**.
3. **prózy z dedinského prostredia** - autorka pristupuje k tejto téme než Tajovský a upozorňuje na to, že ľud si môže za mnohé sám.

Ďapákovci - v tejto poviedke kritizuje zaostalosť, nevzdelanosť, lenivosť a neschopnosť prispôbiť sa novému životu. Ďapákovci žijú patriarchálnym životom. V jednom dome sa tlačia 16, sú pomalí, málovravní, leniví myslieť i rozprávať, novoty ich nezaujímajú. Z rodiny sa vynímajú dve ženy: stará dievka **Anča - zmija** a **Iľa - kráľovná**, žena Paľa Ďapáka. Iľa sa snaží zmeniť primitívny život rodiny a dostáva sa do konfliktu s ostatnými členmi rodiny, najmä s Ančou, ktorá svojou uštipačnou povahou provokuje súrodencov voči Ili. Cieľavedomá Iľa nakoniec zvíťazí, podarí sa jej presvedčiť muža, aby si postavili dom a osamostatnili sa. Anča patrí k najtragickejším postavám v Timravinej próze. Choroba v detstve jej zmrzala nohy,

takže sa pohybuje len plazením po zemi. Kvôli tomu i kvôli uštipačnej povahe si vyslúžila prezývku "zmija". V tvári je však veľmi pekná a krásne vyšívá nevestám čepce. Paradoxom je, že sebe čepiec nemôže vyšíť, lebo ju nikto nemá rád, aj keď sa ona tajne trápi láskou k mužovi, pre ktorého ženu vyšívá čepiec. Napriek svojej povahe však v čitateľovi vzbudzuje nie nenávisť, ale skôr ľútosť.

V poviedke **Skon Paľa Ročku** zobrazila deformovaný vzťah rodičov a detí, muža a ženy. Dej novely je minimálny. Tvoria ho vlastne spomienky umierajúceho Paľa na smrteľnej posteli. I keď je mladý, je zatrpknutým človekom, plný nenávisti i výčítiek svedomia. Chudobný Paľo sa oženil s bohatou Zuzou, hoci jej rodičia boli proti sobášu. Ich veľká láska pomaly odumiera a mení sa na nenávisť Paľa k žene, ktorá ho neustále ženie do roboty. Paľo vyženie z domu i vlastnú matku. Búri sa proti žene, matke, cirkvi i obecným poriadkom a jeho individuálny protest končí jeho smrťou.

4. **vojnová tematika** - novela **Hrdinovia** - autorka hovorí o skutočných hrdinoch, ktorí, aj keď sú proti vojne, splnia si svoju povinnosť, narukujú a na fronte položia i svoj život, ako napr. podrotár Širický; a o "hrdinoch", ktorí majú hrdinské reči, ale sú zbabelí – ako napr. notár Baláž, ktorý vyzýva ľudí, aby išli smelo bojovať proti nepriateľovi a za vlasť, že sa z nich stanú hrdinovia, ale sám sa zachová ako zbabelec. Autorka poukazuje na to, ako vplyva vojna na osudy obyčajných ľudí (Zuza Pekovka, Katka Stoličková).

Jozef Gregor Tajovský

Božena Slančíková Timrava

LITERATÚRA 20. STOROČIA

Svetová literatúra v období moderny (koniec 19. - začiatok 20. storočia)

Druhá polovica 19. storočia sa vyznačovala rýchlym striedaním rôznych umeleckých smerov a prúdov, ktoré súhrnne nazývame **moderna**. Umeni sa sústredili na vnútorný život človeka a zdôrazňovali jeho **právo prežiť život podľa vlastných predstáv**. Podobne ako v romantizme aj teraz prevláda cit a autori často využívajú autoštylizáciu.

Prevládajúcim básnickým smerom bol **symbolizmus** – básnici nepomenúvali javy priamo, ale prostredníctvom znakov, symbolov (lev – sila, srdce – láska, holubica – mier). V literatúre prevláda poézia, píše sa básne v próze, verš je hudobnejší (zámerne sa hromadia určité hlásky) a vzniká **volný verš** – verše sa nerýmujú, majú rôzny počet slabík a nastáva veršový presah – myšlienka nekončí v jednom verši. Lyrika má *reflexívny (úvahový) charakter*.

Básnici – modernisti svojím spôsobom života i tvorbou provokovali meštiansku spoločnosť a dostali prezývku "**prekliati básnici**".

Na začiatku 20. storočia vzniká nová etapa vo vývine moderného umenia, ktorú označujeme ako **avantgarda** (predvoj). Patria tu smery, ktoré sa uplatnili hlavne vo výtvarnom umení: kubizmus, futurizmus, kubofuturizmus, konštruktivizmus, impresionizmus (Pablo Picasso, Vincent van Gogh, Paul Gauguin, Claude Monet, Edgar Degas ...)

Charles BAUDELAIRE (šarl bodlér)

Bojoval na barikádach v Paríži počas revolúcie v roku 1848. Preslávila ho básnická zbierka ***Kvety zla*** (1857), za ktorú z mravnostných príčin musel zaplatiť pokutu. Vyjadruje v nej ľúboštné i spoločenské sklamanie a zúfalstvo. Východisko hľadá v prekvapujúcich a pohoršujúcich oblastiach: v krutosti, v zle a smrti. Používa hrubé výrazy a vulgarizmy. Táto zbierka vyšla v slovenskom preklade takmer po sto rokoch.

Jean Arthur RIMBAUD (žán artur rembó)

Zo všetkých "prekliatych básnikov" bol najpopulárnejší, hoci písal iba 3-4 roky a v 19 rokoch písanie celkom zanechal. Bol zázračným, nadaným dieťaťom, no večným tulákom a dobrodruhom. Jeho najlepším priateľom bol o desať rokov starší Verlaine, ktorého tiež odvádzal od rodiny. Zomrel 37-ročný.

Jeho poézia vyniká ľahkosťou a fantáziou. I on opovrhoval meštiakmi, náboženstvom a falošným vlastenectvom. Vydal dve poetické prózy: ***Pobyt v pekle*** a ***Iluminácie***.

Paul VERLAINE (pól verlén)

Bol osobný priateľom Rimbauda a zakladateľom symbolizmu. Svoje spomienky na toto obdobie uchoval v knihe ***Prekliati básnici***.

K ďalším predstaviteľom moderny a avantgardy patrili:

- Guillaume Apollinaire (gijóm apolinér)
- Sergej Jesenin
- Alexander Blok
- Petr Bezruč

SLOVENSKÁ A ČESKÁ LITERÁRNA MODERNA I. KRASKO, J. JESENSKÝ, P. BEZRUČ

Slovenská literárna moderna (1905 - 1918) sa zrodila na rozhraní 19. a 20. storočia. Nastupujúca generácia mladých básnikov bola ovplyvnená modernými umeleckými smermi, najmä **SYMBOLIZMOM** - symbolisti nepomenúvali predmety a javy priamo, ale prostredníctvom symbolov, znakov (holubica - mier, čierna - smútok, ...). Básnici:

- kládli dôraz na zvukovú výstavbu verša
- zaslúžili sa o zhudobnenie poézie
- písali prevažne reflexívnu (úvahovú) lyriku, ale i tzv. básne v próze
- využívali **vol'ný verš**: verše sa nerýmovali, mali rôzny počet slabík (dĺžku), dochádza k veršovému presahu (myšlienka nekončí v jednom verši, ale pokračuje v ďalšom).

Prvým vystúpením modernistov je zbierka Janka Jesenského: **Verše (1905)** a kolektívnym je **Zborník slovenskej mládeže (1909)**. Modernisti *nadväzovali na romantizmus* - využívali autoštylizáciu a vyjadrovali rozpor medzi snom a skutočnosťou.

Predstavitelia: Ivan Krasko, Janko Jesenský, Ivan Gall, Vladimír Roy

IVAN KRASKO (vlastným menom Ján Botto) bol vedúcou osobnosťou slovenskej literárnej moderny, a preto sa toto obdobie nazýva aj *Kraskova literárna škola*. Narodil sa v Lukovištiach, študoval v Prahe a ako chemický inžinier pôsobil v Čechách niekoľko rokov. Neskôr žil v Piešťanoch a Bratislave, pochovaný je v rodisku.

Prvá básnická zbierka má názov **Nox et solitudo** (Noc a samota)

- zamýšľa sa nad zmyslom ľudského života: *Quia pulvis sum* (Pretože som prach);
- spomína na staručkú opustenú matku: *Vesper dominicae* (Nedeľný večer);
- odhaľuje národný a sociálny útlak a privoláva pomstu na vlastný národ pre jeho pasivitu: *Jehovah*
- vyjadruje svoje ľúboť. pocity, pocit osamelosti, sklamania: *Už je pozde, Zmráka sa, Topole*.
Smútok, ktorý cítiť z jeho básní, je zapríčinený i tým, že vznikali ďaleko od domova. Prvá zbierka je zbierkou osobných, intímnych, subjektívnych básní.

Druhá zbierka **Verše** obsahuje aj sociálne básne. Autor prechádza od osobných problémov k celonárodným. Svedčia o tom básne *Otrok, Otcova roľa a Baníci*.

V básni *Otrok* hovorí v prvej časti o pocite neslobody, útľaku, strachu narovnať sa po ranách z biča otrokára, no v druhej časti nájdeme vzdor, odhodlanie pomstiť krivdy "bo ťažko zhynúť otrokovi, pokiaľ pomstu nevykoná". Burcuje trpiaci ľud k pomste za spáchané krivdy.

V *Otcovej roli* si vyčíta, že opustil svoju vlasť, ktorá stratila obrancu. V závere sa pýta, či bude mať kto brániť slov. národ. Tulák je symbolom slovenskej inteligencie, ktorá opúšťa vlasť.

V básni *Baníci* predstavuje utláčateľa zlý démon, ktorý svojou prefikanosťou, bohatstvom a mocou chce získať na svoju stranu baníka aj za cenu zrady. Nepodarí sa mu to však dosiahnuť.

JANKO JESENSKÝ - ako básnik je predstaviteľom literárnej moderny; ako prozaik je predstaviteľom kritického realizmu. Narodil sa v Martine, vyštudoval právo, počas 1.sv.vojny bojoval na východnom fronte, kde zbehol do ruského zajatia. Ako advokát pôsobil v Bánovciach nad Bebravou a neskôr v Bratislave, kde zastával vysoké štátne funkcie. Zomrel na Vianoce v r.1945 a ako prvý slovenský umelec získal titul Národný umelec – in memoriam.

Jeho prvá zbierka **Verše (1905)** naznačila, že do slovenskej literatúry vstupuje mladá generácia, ovplyvnená modernými prúdmi svetovej literatúry. Vyjadril v nej svoje dojmy z veľkomesta (Pešť - štúdia), no väčšina básní je ľúboštného charakteru. Z ďalších zbierok sú to: **Verše II., Zo zajatia, Po búrkach, Jesenný kvet...** . Známa je jeho báseň *Slovenčine* napísaná vo forme sonetu (2 štvorveršia + 2 trojveršia), v ktorej vystúpil na obranu materinského jazyka.

Jesenský sa venoval aj písaniu prózy. Odhaľuje v nej tienisté stránky života maloburžoáznej spoločnosti, život v malom meste tak, ako ho spoznal počas svojho pôsobenia v Bánovciach nad Bebravou. Kritizuje úplatkárstvo, karierizmus, intrigánstvo, pokrytectvo, ohováranie a namyslenosť mestskej "honorácie" (lekári, notári, bankovní úradníci, podnikatelia), pričom využíva humor a satiru. Poviedky zhrnul napr. v zbierke **Malomestské rozprávky**:

Pani Rafiková - karikatúra malomestskej paničky;

Slnečný kúpeľ - kritizuje nevedomosť ľudí; zápleтка je založená na zámene troch príslušníkov mestskej honorácie, ktorí cvičili a kúpali sa za mestom za bláznov;

Štvorylka - sladká pomsta domácich mládencov, ktorých odmietli ich slečny na bále a venovali sa ofícierom;

Šťastie v nešťastí, nešťastie v šťastí - o prefikanom sedliakovi, ktorý síce využije nešťastie, do ktorého sa dostal, ale jeho lož bude odhalená;

Jesenský napísal aj dvojzväzkový román **Demokrati**; vytvoril v ňom vynikajúcu satiru na vysokú byrokraciu z čias prvej ČSR - tento život spoznal ako vysoký štátny funkcionár počas svojho pôsobenia v Bratislave. Ostro kritizuje buržoáznu demokraciu a aj názov je satirický, dvojzmyselný. Ústredné miesto zaujíma mladý úradník Landík, ktorý predstavuje kladné mravné ideály. Jeho opakom je advokát a poslanec Petrovič, ktorý zneužíva svoje postavenie a jeho karierizmus a pokrytectvo autor odhalí v období predvolebnej kampane. Ďalšie postavy: mäsiar Tolkoš, slúžka Hanka, Želka Petrovičová, statkár Dubec.

V českej literatúre je predstaviteľom literárnej moderny **PETR BEZRUCĎ**. Je autorom jedinej básnickej zbierky ***Slezské písně***. Zaoberá sa tu jednak základnými národnými a sociálnymi otázkami (útlak, vykorisťovanie), jednak osobnými problémami (Jen jedenkrát). Autor sa postavil na stranu národnostne a sociálne najviac utláčanej skupiny - sliezskeho ľudu (severná Morava - Ostrava).

Najznámejšia je jeho balada ***Maryčka Magdonova***, označovaná ako *sociálna balada*, pretože príčinou tragiky nie je morálny priestupok hrdinky, ale zlá spoločenská situácia. Na jeho balady nadviazal Jiří Wolker a zbierka Slezské písně sa stala *základom proletárskej poézie*. V ďalších básniach nám približuje autor ťažký život baníkov, ktorí veria, že raz príde deň a zúčtujú so svojimi vykorisťovateľmi - napr. v básni ***Ostrava***.

I. KRASKO: OTCOVA ROĽA

*Pokojný večer na vršky padal,
na sivé polia.
V poslednom lúči starootcovská
horela roľa.
Z cudziny tulák kročil som na ňu
bázlivou nohou.
Slnko jak koráb v krvavých vodách
plá pod oblohou.*

*Strnište suché na vlhkých hrudách
pod nohou praská.
Zdá sa, že ktosi vedľa mňa kráča -
na čele vráska,
v láskavom oku jakoby krotká
výčitka nemá:
- prečo si nechal otcovskú pôdu?
Obrancu nemá!*

*Celý deň slnko, predsa je vlhká
otcovská roľa.
Stáletia tiekli poddaných slzy
na naše polia,
stáletia tiekli - nemôž byť suchá
poddaných roľa,
darmo ich suší ohnivé slnko,
dnes ešte bolia.*

*Z cudziny tulák pod hruškou stál som
zotlelou spolu.
Poddaných krvou napitá pôda
domov ma volá ...
A v srdci stony robotných otcov
zreli mi v semä ...
Vyklíčia ešte zubále dračie
z poddaných zeme?*